

ZİYA GÖKALP VE YUSUF AKÇURA IŞIĞINDA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN PSİKOLOJİK TAHAYYÜLÜ

Özlem Özdeşim SUBAY¹, İbrahim Halil ATAKİŞİ²

Öz

Bireyin kişisel kimliğinin yanında büyük grup kimliğine sahip olması, grup aidiyetini geliştirmesi bireyin davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Alan yazınında büyük grup kimliklerinden biri olan milleti, grup aidiyetini, milli bilinci ve milliyetçiliği politik psikolojisi perspektifinden inceleyen birçok yaklaşım bulunmaktadır. Günümüzde benimsenen görüş Osmanlı milliyetçiliği idealinin yerini, bu idealist görüşü elimine eden Türk milliyetçiliği fikrinin aldığıdır. Türk milliyetçiliği Osmanlı milliyetçiliğinin gölgesinde ve ona karşı gelişmiştir. Bu çalışma Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın öncülüğünde ortaya çıkan Türk milliyetçiliği düşüncesinin psikolojik unsurlarını politik psikolojisi perspektifinden açıklama gayretindedir. Gökalp son kertede kültüre dayalı bir Türk milli bilincinin oluşmasına katkı sağlarken, Akçura ırkî özelliklerin öncülüğünde etnisite temelli bir Türk milliyetçiliği tasavvur etmiştir. Bu çalışmanın elde ettiği sonuca göre, her iki düşünür de sosyal kimlik kuramına uygun bir milli kimlik oluşturma yolunu tercih etmiş, Gökalp psikanalitik kurama, Akçura ise sosyal baskınlık ve biyopolitik kuramlara yakın bir şekilde milli kimlik bilincini şekillendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Politik Psikoloji, Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura
JEL Sınıflandırması: Z00, Z10, Z19

THE PSYCHOLOGICAL IMAGINATION OF TURKISH NATIONALISM IN THE LIGHT OF ZIYA GOKALP AND YUSUF AKÇURA

Abstract

Having a large group identity with an individual's personal identity and developing group belonging are effective through the individual's behavior. Within academic literature, there exist numerous approaches examining the concept of nation, group belonging, national consciousness, and nationalism from the perspective of political psychology, focusing on one of the major group identities, the nation. Presently, the prevailing perspective suggests that Turkish nationalism has replaced the ideal of Ottoman nationalism, eliminating the idealistic view. Turkish nationalism emerged in the shadow of Ottoman nationalism and in contrast to it. This study endeavors to elucidate the psychological elements of Turkish nationalism, which emerged under the leadership of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura, from a political psychology perspective. While Gökalp ultimately contributed to the formation of a Turkish national consciousness based on culture, Akçura envisioned a Turkish nationalism based on ethnic characteristics. The result obtained from this study suggests that both thinkers preferred a path to form a national identity in accordance with social identity theory. Gökalp constructed national identity awareness in a way that is closer to psychoanalytic theory, while Akçura shaped it in a manner more aligned with theories of social dominance and biopolitics.

Keywords: Political Psychology, Nationalism, Turkish Nationalism, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura
JEL Classification: Z00, Z10, Z19

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: oiikiz@pau.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7596-3069>

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: iatakisi18@posta.pau.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8347-855X>

1. GİRİŞ

Bireyin kimlik oluşumunda sosyal, siyasal ve psikolojik olaylar önemli bir rol oynarken, birey bu etkiler doğrultusunda yalnızca bireysel kimliğini değil, aynı zamanda büyük grup kimliğini de şekillendirmektedir. Kişisel benlikten toplumsal bir kimliğe geçiş sürecinde grup aidiyeti ortaya çıkar. Millet, etnik ve dini kimlik gibi büyük grup kimliklerinden biri olarak, kültürel, ekonomik, siyasal ve toplumsal ilişkilerin etkisiyle ortak bir alanda oluşur. Bir grubun parçası olan bireyler, genellikle grup üyeleriyle benzer değerleri ve inançları paylaşır. Birey, kendi grubuna olan aidiyet duygusunu geliştirirken, zaman zaman diğer grupları tehdit olarak algılama eğilimindedir ve bu durum, kendi grubuyla olan bağlarını daha da güçlendirmektedir. Son yıllarda alan yazınındaki gelişmelerle birlikte, politik psikoloji perspektifinden milliyetçilik gibi büyük grup kimliklerinin psikolojisini incelemek mümkün hale gelmiştir. Özellikle sosyal psikoloji alanında geliştirilen sosyal kimlik kuramı, sosyal baskınlık kuramı, gerçekçi çatışma kuramı ve biyopolitik kuram gibi teoriler, milli kimlikleri psikolojik açıdan ele almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Batı siyasal düşüncesiyle ilk teması, Fransız Devrimi'nin küresel etkilerinin hissedildiği dönemde gerçekleşmiştir. İmparatorluk bürokrasisi tarafından geliştirilen Osmanlıcılık fikri, dönemin yükselen milliyetçilik düşüncesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Genel olarak incelendiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında iki farklı milliyetçilik eğiliminin öne çıktığı görülmektedir. Bu eğilimlerden ilki, imparatorluğun aydın sınıfına mensup Müslüman Türkler tarafından savunulan Osmanlı milliyetçiliği; ikincisi ise Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden aydınlar tarafından geliştirilen etnisiteye dayalı Türk milliyetçiliğidir. Milliyetçilik düşüncesi, yalnızca Osmanlı Devleti döneminde değil, aynı zamanda milli devlet kurma çabası içindeki Erken Cumhuriyet döneminde de etkili olmuştur. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nden Erken Cumhuriyet dönemine uzanan süreçte milliyetçilik ideolojisinde etkili olan iki önemli figür incelenecektir. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın düşüncelerinin politik psikoloji teorileriyle açıklanması, bu çalışmanın temel odak noktasını oluşturacaktır. Zira Gökalp ve Akçura'nın ortaya koyduğu fikirler, Türk siyasal hayatında bu milliyetçilik akımlarının gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır.

Türkiye'de sosyoloji denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Ziya Gökalp, tarih, edebiyat, medeniyet ve kültür alanlarına sunduğu katkılarla Türk kimliğinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Bıraktığı miras günümüzde de etkisini sürdürmektedir (Günay ve Çelik, 2010). Gökalp'i döneminin Türkçü düşünürlerinden ayıran en önemli özelliği, onun ilmi tavrının diğerlerinden özgün olmasıdır (Ulutaş ve Dalgıç, 2022). Sosyoloji biliminin öncülerinden olan Fransız filozof Saint Simon ve öğrencisi Auguste Comte sosyolojiyi, "fiziko-politik" olarak nitelendirdikleri, toplumsal sorunlara çözüm bulmayı amaçlayan bir sosyal felsefe olarak tanımlamışlardır. Bu anlayış, toplumsal ilerlemenin modernleşme ve sanayileşmeyle gerçekleşebileceği tezine dayanmaktadır. Döneminin olağanüstü koşulları altında, sosyoloji bilimine kendini adanmış birçok bilim insanı, toplumu birleştirerek ilerlemeyi sağlamaya çalışmıştır (Günay, 2010). Ziya Gökalp de bu olağanüstü dönemde, tarih ve medeniyet kavramlarından faydalananak yeni bir milli kimlik inşa etme gayreti içine girmiştir.

Gökalp, imparatorluk sınırları içinde Batı fikirleriyle okuduğu kitaplar aracılığıyla tanışmışken; aynı dönemin bir diğer önemli düşünürü olan Yusuf Akçura, Paris'te bu fikirleri ortaya atan düşünürlerden doğrudan eğitim alma fırsatına sahip olmuştur. Akçura, Gökalp'ten daha radikal bir yaklaşımla, etnisite temelli bir milliyetçilik inşa etmek istemiştir; ancak Berkes'in (1976) ifadesiyle Türkiye'de "Unutulan Adam" olarak kalmıştır. Akçura, Osmanlı Devleti'nin son döneminde etkili olan İttihat ve Terakki politikalarını, ırk temelli bir milliyetçiliği benimsememeleri nedeniyle onaylamamış ve bu tutumu, bazı dönemlerde onu Cumhuriyet'in kurucu kadrolarına yakınlaştırmıştır. Erken

Cumhuriyet döneminin milli bilinç oluşturma konusundaki bazı politikaları, Akçura'nın düşüncelerini yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışma, milliyetçilik psikolojisi perspektifinden Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın Türk milliyetçiliği üzerine düşüncelerini açıklamayı amaçlamaktadır. Milliyetçilik düşüncesinin bireyler üzerindeki etkisinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi, psikolojik etmenlerin titizlikle belirlenmesine bağlıdır. Bu doğrultuda, çalışma, kimlik inşasının birey üzerindeki etkisi ve milliyetçilik kavramını irdeleyerek başlayacak ve modern milliyetçiliğin bireyler üzerindeki etkilerini politik psikoloji kuramları üzerinden açıklayacaktır. Ardından Türk milliyetçiliğinin oluşum süreci ele alınacak ve ilk dönem Türk milliyetçiliğinin Gökalp ve Akçura üzerindeki etkisi irdelenecektir. Çalışmanın nihai amacı, Türk milliyetçiliğinin bir millet olarak ortaya çıkma evresinde önemli rol oynayan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın, politik psikolojide yer alan milliyetçilik kuramlarından hangilerini baskın olarak kullandıklarını saptamaktır.

2. KİMLİK İNŞASININ BİREY ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bireyin kimlik oluşumu sürecinde ihtiyaç duyduğu en önemli unsur diğer bireylerle kurduğu ilişkilerdir. Diğer bireylerin bize verdiği olumlu ya da olumsuz geri dönüşler benliğimizi tanımamız ve kurgulayabilmemiz için gerekli olan bir durumdur. Bununla birlikte psikolojik açıdan kimliğin oluşma sürecinde bireyin bebeklikteki anneye olan ilişkisi önemli bir yere sahiptir. Çocuklukta psişik gelişim evresi kimlik oluşumuyla doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. Birey kendisini diğer insanlardan ayrı bir varlık olarak kabul etmeye başladığı dönemde 'kendilik duygusu' oluşmaya başlamaktadır (Polat ve Subay, 2016: 101). Bu durum Volkan'a (1993: 16) göre bireyin kişilik gelişiminde egosuna ait olan gelişim aşaması için gerekli olan bir durumdur. Bebek annesinin sağladığı konfor alanından koparak dış dünyayla etkileşim kurmaya başladığında ise annesinden aldığı güveni bir oyuncaktan veya ulaşabileceği herhangi bir nesneden almaya başlar. Dolayısıyla farklı bir nesnenin sağladığı güven duygusu çocuğa 'güçlülük' hissi verir. Bu durum 'geçiş nesneleri' olarak bilinmektedir (Polat, 2023: 230). Çocuğun özdeşim kurmuş olduğu bu yeni nesneler artık çocuk için annesinden daha değerli bir yapıya bürünmüştür. Çocuk sahip olduğu nesne vasıtasıyla dış dünyaya hâkim olabileceği inancındadır. Bununla birlikte dış dünyadan veya anneden gelen olumsuzluklara karşı çocuğun anneye olan sevgisi azalmaz (Ulusoy, 2019: 126). Çocuk öfkesini geçiş nesnesine aktararak, güçlülük addettiği öfkesini nesne üzerinde deneyimler. Fakat nesneye zarar veremediğini anladığında nesnenin ayrı bir varlık olduğu bilincine varmış olur (Unal, 2008: 19-22). Bu 'geçiş nesnelerinin' 4 ile 12 yaş arasında terk edilmesi sağlıklı bir büyüme için gerekli olan bir durumdur. Ayrıca Greenacre (1969) bu nesnelerinin kendilik oluşturma sürecinde bireyin kendi kimliğini ortaya koyabilmesi için yardımcı bir araç olduğundan bahsetmektedir.

Çocuk büyümeye başladığı zaman başka çocuklarla ilişki kurarak yaşadığı duygusal olayları içselleştirmeye başlar ve bunu dışsallaştırma durumunda kullanır. Özellikle cansız nesneler ile arasında kurmuş olduğu duygusal ilişkiler dışsallaştırmada etkin olarak kullanılmaktadır. Ülke bayrağı, maskot, heykel gibi cansız nesneler buna örnek olarak gösterilebilmektedir (Polat ve Subay, 2016: 102-103). Çocuk büyüyüp bir birey olduğunda, herhangi bir tahakküm veya baskıyla karşılaştığında çocukken annesinden ayrılmanın stresini azaltmak için kullanmış olduğu geçiş nesnelerine benzer şekilde tekrar sarılması muhtemeldir. Birey zamanla başkalarının düşünce ve davranışlarını içselleştirmeye başlar ve kendi benliğiyle özdeşim kurarak benlik oluşturma sürecini devam ettirir. Bu durum etnik ve milliyetçilik gibi büyük grup kimliğine dair düşüncelerin özdeşim kurarak benlikle birleşmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Volkan, 1993: 122-125).

Herhangi bir gruba mensup olan birey aynı gruptaki insanlarla ortak iyi ve kötülere benimser. Erikson (1956), bireyin mensup olduğu grupla oluşturduğu aidiyet bağının kişiliğine sonradan eklendiğini dile getirmektedir. İnsan kendi kimliğini ve kişiliğini tanımaya çalışırken, dış dünyadan ürkütüğünden dolayı bir gruba dahil olmaktadır. Kendi grubunu içselleştirirken diğer grupları düşman olarak kabullenmekte ve bu durum kendi grubuyla olan ilişkisini güçlendirmektedir (Polat ve Subay, 2016: 105). Freud’a (2018) göre, büyük grup kimliğinde güçlü dayanışma duygusunun oluşabilmesi için herhangi bir öteki gruba belli düzeyde düşmanlık duyulması gerekmektedir. Böylece yansıtma aracılığıyla bireylerin ve grupların iç çatışmalarını çözmeyi sağlayan bir mekanizma ortaya çıkabilmektedir (Schnapper, 2005: 137). Nitekim Connolly (1995: 92), *“kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür”* sözleriyle bu durumu açıklığa kavuşturmuştur. ‘Ben’ ve ‘öteki’ ilişkisinde karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Ulusoy (2019: 125), benin kendisini öteki eşliğinde ve öteki aracılığıyla inşa ettiğini ifade etmektedir.

Bireyin ırk, din, millet gibi tasavvurlarını grup belirlemekte, birey kendi öz benliğini grupla bütünleştirerek grubun özellikleriyle yaşamını sürdürmektedir (Polat ve Subay, 2016: 106). Kişi, artık birey olarak var olmanın mümkün olmadığını düşünür ve grupla olan bağını öz sevgiyle tanımlar. Grup üyelerinin sevgisini kazanmak ve onları sevmek için çaba sarfeder, onlar ile kendilerini eşit varlıklar olarak tanımlarlar. Bununla beraber kendilerine bir lider arayışları da bulunmaktadır. Yani bireyler güçlü bir lider tarafından yönetilen, güçlü bir grup olmayı arzulamaktadır. Eşitliğe vurgu yaparken içlerinden birinin lider olmasını istemeleri bir çelişki doğurur ve Freud bu nedenle söz konusu grubu ‘düzensiz hayvan’ olarak nitelemektedir (Volkan, 1993).

Birey, lideri ödipal dönemiyle özdeşleştirerek onu, baba olarak görmekte ve ona hayranlık beslemektedir (Volkan, 1993: 14). Aslında ödipal dönemde erkek çocuk için baba figürü bir düşman olarak içselleştirilmektedir. Çünkü çocuk karşıt cinsteki ebeveynine sevgi beslemekte ve babasını bir engel olarak görmektedir. Bu durumda çocuk babasını taklit etmeye başlayarak annesinin sevgisini kazanmaya çalışmaktadır. Birey olarak bir gruba dahil olduğunda ise ödipal dönemde yaşadığı çatışmayı tekrarlamakta ve baba yerine koyduğu lidere hayranlık besleyerek onun her dediğini yapma arzusu içinde olmaktadır (Fromm, 1991: 47).

3. KAVRAM OLARAK MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik modern çağın kolektif bilincinin ve dünya tarihinin son iki yüz yılına damgasını vuran devlet yapısının temelini oluşturmuştur. Milliyetçilik sadece siyasi değil, aynı zamanda kişisel ve kültürel bir kimlik meselesidir (Calhoun, 2012: 3). Modernizmin bir getirisi olan milliyetçilik bireyler arasında bir kaynaşma sağlayarak ve bireyleri gruplara ayırarak üst bilinç geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu sayede grup bünyesindeki tüm bireyler aynılaştırılarak kaynaştırılmış, sembolleri içine alan ideolojik söylemlerle birlikte bir bütün oluşturulmaya çalışılmıştır (Ulusoy, 2019, 120). Dolayısıyla milliyetçilik, Foucault’un (1969) ‘söylemsel oluşum’ olarak adlandırdığı bilinçte şekillenen bir konuşma biçimidir.

Milliyetçiliğin dünyaya yayılması 18. yüzyılda Fransız Devrimi ile gerçekleşmiş ve milliyetçilik bir burjuvazi ideolojisi haline gelmiştir (Oba, 2020: 22). Dini toplumsal yapıların yerini modernizm alınca, dini boyuttaki Tanrının birey üzerindeki etkisi farklılaşmış ve ilahi Tanrı yerine insanın keşfettiği beşerî Tanrı oluşmuştur. Artık devletler birer Tanrı olarak konumlanmışlar, Hayes’in (2010: 190) tespitiyle, ‘Millî Tanrı’ olmuşlar ve dini otoritenin hâkimiyetini merkeziyetçi bir hiyerarşi içinde bünyelerinde toplayarak bireyleri sınırlayabilmişlerdir (Ulusoy, 2019: 120). Modernizm anlatılarının bireye ulaşabilmesi, üretim ve tüketime sağlanabilmesi, kültürün ortaya çıkabilmesi ve yeni toplumsal yapıların oluşabilmesi devlet sayesinde gerçekleşmiştir. Fakat dini yapının birey üzerinde meşrulaştırdığı ‘ortak iyi’ ve birlik beraberlik inancı modernizmle birlikte silinmiş, ortada bir boşluk

oluşturmuştur. Bu boşluğu ‘millet’ kavramı dolduracaktır (Ulusoy, 2019: 124). Milliyetçilik Hayes’in (2010: 206) tespitiyle dini kurumlardan soyutlanmış, laik bir devletin ‘ilahlaştırılmasının’ çağdaş bir biçimini ifade etmektedir. Bu bağlamda bir millet oluşturma düşüncesi ile milli devletlerin meydana gelmesi mümkün olmuştur. Gelenekselliğin tezahürü olan imparatorluklardan kopuşlar gerçekleşmiş ve modern teritoryal devletler meydana gelebilmiştir (Uzun, 2003: 132). Millet, adını verdiği modern devletleri içe kapalı ve ayrıştırıcı bir yapıya büründürmüştür (Ulusoy, 2019: 125).

Milliyetçilik genel manâda Marx’ın (2016: 21) dini argümana ithafen dile getirdiği “*kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhu*” ifadesi ile anlamlandırılabilir bir siyasal ideolojidir. Modernist yaklaşımlar milliyetçiliği siyasal, ekonomik veya kültürel olgularla ele almaktadır. Bu bağlamda alan yazını çeşitli tartışmaları içerisinde barındırmaktadır. Breuilly (1993: 12-15), milliyetçiliğin seçkin aydın gruplar tarafından bir siyasal program haline getirildiği düşüncesini ortaya atarken, Gellner (1992: 31-47), tarım çağından sanayi çağına geçen toplumların milliyetçilik dürtülerinin oluşmaya başladığını ve bunun bizatihi sanayileşmenin bir getirisi olduğunu öne sürmektedir. Hobsbawm (2006: 7) ise, Breuilly’le aynı argümanda milliyetçiliğin siyasal hegemonyanın icat ettiği geleneklerde oluştuğunu öne sürmektedir. Siyasal hegemonyanın aydınları, gelenekleri milliyetçiliğe uygun bir biçimde ortaya çıkarmaktadır. Anderson’a (1995) göre, modernizm ile ortaya çıkan iletişim araçlarının gün geçtikçe artması bireylerin etkileşimini güçlendirmekte ve bu durum onları bir ‘cemaat’ olarak birleştirmektedir. Fakat sürekli tekrarlanarak ortak aidiyet oluşturmaları milliyetçiliği sıradanlaştırmakta (Billig, 2002: 16) ve kimsenin kimseyi tanımadığı halde grup aidiyetine sadık kalmaları ‘hayali bir cemaat’ (Anderson, 1995: 56) olmalarına sebebiyet vermektedir.

Millet, içtimai bir kimlikle ortak tarihi ve kültürel mirasın üzerinde, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin katkısıyla ‘ben’i ‘biz’e dönüştürerek ortak bir alan yaratır (Ulusoy, 2019: 127). Bu durumun kendisini yenileyerek süreklilik göstermesi gelecek kuşaklarda kimliğin yeniden inşasını sağlayabilmektedir. Dolayısıyla Anderson’ın (1995: 20), “*millet hayal edilmiş bir siyasal topluluktur*” sözleriyle vurguladığı ‘hayalin’ aslında, milletin toplumsal aidiyetinin bir parçası olduğu ve toplumun ‘ortak iyi’si algısının tekrarından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Aslında bu Billig’in (1995: 6; 2002: 16) ifadesiyle, ‘sıradan milliyetçilik’ anlayışının tezahürüdür.

Tarihsel olarak bakıldığında milliyetçilik 19. yüzyıl milli devletleşme sürecinin etkin bir ürünüdür. Gerek Fransız Devriminin gerekse bu dönemin uluslaşma süreciyle birlikte estirdiği milliyetçilik dalgası Özkırımlı’ya (2010: 2-4) göre, I. Dünya Savaşı sonrası (1918-1945) akademinin odağı olmuş ve Soğuk Savaş yıllarında farklı disiplinlerin içinde yer alarak bir tartışma zeminini oluşturmuştur. Bu tartışma genel itibarıyla milletlerin milliyetçiliği oluşturduğu ya da milliyetçiliğin milletleri meydana getirdiği iddialarının tezahürüdür. İlk olarak milletlerin tarihin en başından beri var olduğunu savunan ve bireylerin buna manevi olarak bağlanabileceğini ifade eden ‘İlkçilik’ kuramı ortaya çıkmıştır (Eller ve Coughlan, 1993). Daha sonra milliyetçiliğin bu doğallığına ve evrensel düzeydeki oluşumuna tepki olarak modernist yaklaşım ortaya çıkmış ve milliyetçiliğin modern zamanların bir ürünü olduğunu, bununla beraber milletlerin milliyetçilik düşüncesiyle oluşmaya başladığını öne sürmüşlerdir (Gellner, 1992). Etno-sembolist yaklaşım ise, bu görüş ayrılıklarının tezahürü olarak, modernistlerin öne sürdüğü milliyetçilik kavramının modern bir oluşum olduğunu kabul etmiş; etnisite ve milli bilincin oluşmasında tarihin derinliklerinde yatan mitolojilerin, ananelerin ve benimsenen sembollerin önemli bir yeri olduğunu belirterek, ilkçilerin hakkını teslim etmişlerdir (Smith, 2017).

Milletlerin, milliyetçilik ideolojisiyle bütünleşmesi etnik ya da ırksal tarihi mirası hatırlamasıyla gerçekleşmektedir (Smith, 2017: 39-74). Şerif Mardin’in (1998: 15-16) topluluğun ‘tarihi katlardan’ meydana geldiği tespiti bu noktada devreye girmektedir. Bu katlar, geçmişte yaşanan deneyimleri iyi

ya da kötü bırakmış olduğu mirası günümüze taşımak için kullanılmaktadır. Söz konusu katlar tarihin mirasını bugüne ulaştırırken kendisini yeniler ve günün şartlarına uygun bir biçime bürünür (Demirci, 2016: 83).

Milliyetçilik teorileri ile Türk milliyetçiliği açıklanırken, hâkim paradigma Türk milliyetçiliğinin, modernist yaklaşım ve etno-sembolist yaklaşıma uygun geliştiğidir. Ayrıca etno-sembolistler, modernistlerin, ‘milliyetçiliğin milleti oluşturduğu’ argümanını eleştirerek ortaya çıkmışlardır (Tutan, 2020: 464). Bununla birlikte etno-sembolistler, milliyetçiliği seçkinlerin tasarladığını öne sürerek, önce milletlerin oluştuğunu ve milletlerin milliyetçiliği etnik ve ırksal kökleriyle bağdaştırarak ortaya çıkardığını iddia etmektedir (Tutan, 2020: 462).

4. POLİTİK PSİKOLOJİ BAĞLAMINDA MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

Milliyetçilik, en genel tanımıyla, ortak bir tarih, dil, toprak, kültür veya bunların birleşimini paylaşan bir grup insanla özdeşleşme duygusudur. Milliyetçilik, açıkça bir ulusal grup için bağımsız bir devlet yaratma hareketi olabilir veya olmayabilir, ancak bugünün dünyasında kendi kaderini tayin hakkı ayrıcalıklı olduğundan, ulus devlet birçok milliyetçi hareketin hedefidir (Searle-White, 2001: 3). Özellikle 1990’ların başından itibaren ortaya çıkan milliyetçilik ve etnik çatışmalardaki artış, bu alanda yapılmış akademik çalışmaların canlanmasını ve psikolojik boyutları da içermesini sağlamıştır. Son zamanlarda alan yazınında politik psikoloji perspektifinden milliyetçilik psikolojisini açıklayan beş temel yaklaşım, gerçekçi grup çatışması kuramı, sosyal baskınlık kuramı, sosyal kimlik kuramı, psikanalitik görüş ve biyopolitik yaklaşımdır (Houghton, 2018: 189).

Milliyetçiliğin psikolojisini açıklama çabasında olan Muzaffer Sherif’in (1966) analizi sonucunda geliştirilen gerçekçi grup çatışması kuramı, sosyal psikologların ‘iç grup’ ve ‘dış grup’ ayırımına dayanmaktadır. Sherif bir grup çocuk üzerinde uyguladığı deney sonucunda insanların kendilerini ve gruplarını diğerlerinden üstün görmelerini kişilikleriyle açıklamanın yetersizliğini öne sürmüştür. Deneyde yer alan gruplar etnik veya sahip olduğu diğer kimliklere göre seçilmemelerine rağmen, deney sonucunda rekabet içgüdüsüyle birlikte gruplar arasındaki gerilimin arttığı görülmüştür (Houghton, 2018: 189- 190). Bu kuram gruplar arasında somut kaynaklar için ortaya çıkan rekabeti açıklarken, herhangi bir somut rekabet olmadığı zaman ortaya çıkan önyargı, ayrımcılık ve ötekileştirmeyi açıklayamamaktadır (İslambay ve Cingöz Ulu, 2016: 306).

Milliyetçilik psikolojisini değerlendirmede en yaygın olarak kullanılan kuramlardan birisi sosyal kimlik kuramıdır. Bu yaklaşım, Sherif’in ortaya koyduğu kuramı bir adım öteye götürerek, dış gruplara yönelik düşmanlığın ve ayrımcılığın rasyonel farklılıklar olmadığı durumlarda da ortaya çıktığını tespit etmiştir. Tajfel’in (1979) modeline göre bir grupla özdeşleşme, özellikle grup yüksek statüye sahipse, bireyin özgüveninin artmasını sağlamaktadır. Bu temel güdüsel ihtiyaç, kişileri iç grubun üyelerinden yana tavır almalarına, dış grubun üyelerini ise kötülemelerine sebep olmaktadır (Houghton, 2018: 190- 191).

Sosyal kimlik kuramında herhangi bir dış grubun düşmanca bir yaklaşımı veya tehdidi oluştursa ötekileştirme meydana gelmektedir (Özler, 2018: 105). Bununla beraber her grup veya millet kendi üstünlüğünü sağlamak ve bunu korumak için çaba sarf etmektedir. Nitekim Sidanius ve Pratto’nun (1999) öne sürdüğü sosyal baskınlık kuramı grupların bir hiyerarşik düzen içinde kendilerini konumlandığını, ‘baskın grup’ ve ‘itaatkâr grup’ olarak ikiye ayırdıklarını belirtmektedir. Çeşitli sosyal sınıf farklılıklarının oluşması ve baskın olan grubun diğer alt gruba karşı daha fazla pozitif haklara sahip olma arzusu kuramın öne sürdüğü iddialardandır. İtaatkâr grubun, baskın gruba olan sadakati ve boyun eğmesi sınıf farklarından doğan eşitsizliği de meşrulaştırmanın yansımasıdır. Özellikle milliyetçiliğin tezahürü olan çeşitli sembol ve toplumsal argümanlara baskın olan grup daha

sıkı sarılmaktadır (İslambay ve Cingöz Ulu, 2016: 306-307). Ayrıca bu kuramı ırkçılıkla bağdaştıran Polat (2023: 222-223), toplum içindeki hâkim sınıfın kendi sosyal statülerinin diğer itaatkâr gruptan üstün olduğu düşüncesini kendi gruplarının daha değerli olduğunu kabul ettirme çabasıyla ilişkilendirmiştir.

Politik psikoloji perspektifinden milliyetçiliği inceleyen yaklaşımlardan biri olan psikanalitik yaklaşım, Freud'un (2010) bir arada yaşayan toplumların birbirlerine önemli ölçüde benzedikleri halde çatıştığını iddia eden 'küçük farklılıkların narsisizmi' kavramından etkilenmiştir. Arap-İsrail çatışmasını ve İrlanda'daki Protestan-Katolik çatışmasını açıklayabilen bu yaklaşımda milliyetçilik ve etnik kimliklerle ilgili alan yazınındaki çalışmalara Vamık Volkan ve meslektaşları öncülük etmektedir (Houghton, 2018). Volkan, büyük grup kimliğinin psikolojisini açıklarken Freud'un öğretilerinden etkilenerek bölünme kavramından başlar. Çocuklar, ilk dönemlerinde duygu yüklü fiziksel çevreyi kendilik ve nesne imgelerinin uzantısı olarak görmektedir. Çocukluk dönemi, bütünleşik bir benlik anlayışının oluşumu ve sembolik nesnelerin dünyasının oluşumu yönünde bir değişim süreciyle birlikte çocukların fiziksel çevresine daha gerçekçi bir perspektif geliştirdiği bir dönemdir. Aslında, çocuğun içinde bulunduğu çocuk-anne etkileşiminin, kişisel haz veya bunun eksikliği ile ilişkili olarak, yaşadığı semtin manzaraları ve sesleri zihninde daha gerçekçi ve dengelenmiş temsillere dönüşmeden önce, belirli bir kutuplaşma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu kutuplaşmada, bazıları 'tümü iyi' olurken, bazıları 'tümü kötü' kalır. Çocukluktaki kendilik ve nesne temsillerinin bölünmesi, fiziksel çevreye yönelik bakış açılarında ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açıları davranış kalıpları gibi kuşaktan kuşağa geçmekte, çoğu zaman çocukluk döneminin bölünmesini devam ettirmektedir (Volkan, 2008: 20).

Psikanalitik yaklaşımda geniş gruplar yaşadıkları zafer ve başarı duygusunu içeren olayları kapsayan zihinsel tasarımları sürdürme ve aktarma eğilimindedir. Zaman içinde büyük ölçüde efsaneleşen bu olaylar ve kişiler geniş grup kimliğinin ögesi haline gelmektedir. Seçilmiş zaferler, ebeveyn-çocuk ilişkisi içinde ve geçmiş başarıları hatırlatan törenlere katılım yoluyla kuşaklardan kuşaklara aktarılmaktadır. Seçilmiş zaferler, öz benlik saygısını artırarak bir gruptaki çocukları birbirine ve gruba bağlamaktadır. Seçilmiş zaferlerin yanı sıra grup üyelerinin örselendiği, alçaldığı, kurban haline geldiği, incindiği ve travmatize olduğu seçilmiş travmalar bulunmaktadır (Volkan, 2017: 57-58). Seçilmiş travmalar, bir gruba başka bir grup tarafından yaşatılmış, yoğun aşağılanma ve mağduriyet duygusuna sebep olan olaylardır. Seçilmiş zaferler, seçilmiş travmalardan her zaman daha ön planda olmaktadır; çünkü birey veya grup kendini mağdur hissettirecek duyguları savunma mekanizmasıyla geri plana atmakta ve seçilmiş zaferleri yaşamayı tercih etmektedir. Seçilmiş zaferleri ve travmaları canlı tutmak adına birtakım ritüeller geliştirilmektedir. Türkiye'de Millî Mücadele'nin kazanılması ve Çanakkale Zaferi'nin her sene törenlerle kutlanması buna örnektir (Bağcı, vd. 2011: 201-203).

Çoğunlukla biyologlar tarafından kabul gören biyopolitik yaklaşım, kişilerin doğuştan getirdiği birtakım saldırgan güdülerin ve genetik yapıların büyük grup içinde bulunan diğer kişilere benzeyebileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla kişilerin birbirine benzemeyenlere karşı düşmanlık beslemesi doğaldır ve milliyetçilik sonucu ortaya çıkan şiddet olayları, doğuştan gelen saldırgan güdülerden kaynaklanır (Rushton, 2015). Ancak doğuştan gelen bazı faktörleri öğrenilmiş sosyal davranışlardan ayırt etmek zordur; bu yaklaşım genetik bağların sosyal ve siyasal olayları nasıl etkilediğini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Darwinci bakış açısından etkilenerek empatiye ve sevgiye izin vermeyen bencil genlere sahip olan grupların hayatta kalma şanslarının daha güçlü olduğunu savunmaktadır. Ancak alan yazınında milliyetçi çatışmaları açıklayan kimi çalışmalar, başkalarına yardım etme duygusunun önemini vurgulamaktadır (Houghton, 2018: 196-197).

Milliyetçiliği ve faşizmi açıklamada kullanılan bir diğer yaklaşım da sosyal baskınlık kuramıyla ilişkili olan otoriteriyen kişilik kuramıdır (İslambay ve Cingöz Ulu, 2016: 308). 1950 yılında Adorno ve

meslektaşları tarafından geliştirilen kuram, Nazi Almanyası'nın antisemitizmiyle ilgili yapılan araştırmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Otoriteriyen kişilik kuramı, temelini psikanalitik yaklaşımdan alarak kişilik özelliklerinin gözlemlenebilir ve ölçülebilir yönlerini ele almaktadır. Bu kuramın hipotezi, bir bireyin siyasi, ekonomik ve toplumsal inançlarının, onun kişiliğinde derinde yatan eğilimlerin bir ifadesi olduğudur (Adorno, vd. 1950). Otoriteriyen kişilik ile ilgili araştırmalara duyulan ilgi II. Dünya Savaşı'nın ve Almanya'daki Nazi rejiminin bir sonucu olarak artış göstermiştir. Bu rejimin aşırı sağcı ve faşist siyasi ilkeleri ile fanatik anti-Semitizmi; sosyal bilimcileri, siyasi otoriteriyenizmin izlerinin kişilik sendromuna kadar gidebileceği ve söz konusu kişilik sendromunun araştırılması gerektiği düşüncesine kadar götürmüştür (Cottam, vd. 2017: 61; Subay, 2024).

5. OSMANLI DEVLETİ'NDE İTTİHAD-I ANASIR OLARAK ORTAYA ÇIKAN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞINDAN TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNE

Akçura ve Gökalp'in oluşturmak istedikleri milli bilinç Erken Cumhuriyet Döneminde Türk toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır. Türk milliyetçiliğinin ideologları olarak bilinen Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın milliyetçilik düşüncesi değerlendirildiğinde, bu isimlerin farklı fikir ve düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Bu milliyetçilik anlayışlarının gelişim evresini incelemeye başlamadan önce, Osmanlı Devleti'nde ittifak-ı anasir olarak gelişen milliyetçilik anlayışı sonrasında Türk milliyetçiliği açıklanacaktır.

Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye'nin Batı fikirleriyle ilk tanışması Fransız Devriminin tüm dünyayı kasıp kavuran etkileriyle birlikte olmuştur (Arai, 1994: 15). Fakat Fransız Devriminin 'özgürlük, eşitlik, kardeşlik' sloganı Osmanlı imparatorluğunun fikir adamları tarafından, Lewis'in (1993: 41-56) tespitiyle 'özgürlük, eşitlik, ulusallık' olarak revize edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde özgürlükçü hareketlerin başlangıç noktasının Namık Kemal olduğu düşünülmektedir. Namık Kemal (2004), mutlakiyetçiliğe karşı bir savaş başlatarak, Osmanlı Devleti'ne 'meşveret' geleneğini kazandırmak için çaba sarf etmiştir. Mutlakiyetçiliğe karşı duruşunda içindeki vatan sevgisi geniş bir yer kaplamaktadır (Arai, 1994: 16). Nitekim ünlü tiyatro eseri "Vatan Yahut Silistre" bu özgürlük savunusunun izlerini yansıtmaktadır. Genel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti'nin özgürlük tanımı, vatan veya vatanseverlik kavramlarıyla özdeşleşmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyıl Osmanlı tarihi bu kavramların etrafında şekillenmiştir. II. Mahmut'un modernleşme hamleleri ülkeyi merkezileştirmeye sevk etmiştir. Tanzimat dönemi bu bakımdan merkezleşmenin bir tezahürüdür. Döneme ilişkin milliyetçilik kavrayışı Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda belirgin olarak saptanmaktadır (İnalcık, 1964: 611-614). Özellikle herhangi bir din gözetmeksizin tüm Osmanlı tebaasının kanun önünde eşitliğini içeren madde, Osmanlı milliyetçiliğini reforme etme çabası kapsamında değerlendirilebilir. Hümayun, o zamana kadar din temelli millet sisteminin esas belirleyici olduğu imparatorlukta bir anda millet kavramını gündeme getirmiştir. Fransız kökenli bu 'millet' kavramı, Osmanlılık fikrinin de doğuşunu hazırlamıştır. Bu ilke Fransa'dan esinlenerek, özgür ve eşit fertlerin huzur ve refah içinde bir arada yaşamalarını öngörmektedir (Arai, 1994: 17). Namık Kemal'in (2004) arzuladığı vatan sevgisi milli birlik ilkesine meyletmiştir. Ona göre tüm tebaa olmasa dahi Müslümanlar birlik olarak millet oluşturabilirler ve refahlarını sağlayabilirler. Vatan sevgisi dağılma aşamasında olan imparatorlukta milli birliği sağlama amacıyla Osmanlı aydınları tarafından Müslüman halka işlenmeye başlamıştır. Fransız Devriminin etkisiyle gayrimüslimlerin eşit hak istemeleri ve alamayınca ayrılıkçı hareketlere katılmaları, Müslüman ve Türk kökenli tebaa açısından olumsuz değerlendirilmiştir (Göçek, 2008: 65).

Mithat Paşa önderliğinde ve Yeni Osmanlılar kontrolünde ilan edilen Devlet-i Âliyye'nin ilk anayasası Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet dönemi böyle bir çabanın tezahürüdür (Tunaya, 2001: 3). İktidar mevkiinin sınırlandırılması ve tüm Osmanlı tebaasını tek bir çatı altında temsil edilebileceği inancı Meclis-i Umumi çatısı altında somutlaşmış, böylelikle İmparatorluk topraklarının parçalanmasının

önlenebilmesi için Tanzimat reformcularının başlattığı ‘ittihad-ı anasır’ düşüncesi ‘Osmanlılık’ adı altında vücut bulmuştur. Osmanlılık düşüncesi, dönemin beynelmilel olarak sürdürdüğü milliyetçilik düşüncesinin bir yansıması olarak düşünülebilir. İmparatorlukta yaşayan tüm unsurların bir arada yaşayabileceği iyimserliği, Mithat Paşa’nın oluşturmaya çalıştığı Osmanlı milliyetçiliği düşüncesinin tezahürüyle meydana gelmiştir (Demirci, 2006: 15). Ancak bu birleşmenin başarısız olduğu kısa sürede fark edilecek ve imparatorluk bünyesinde iki farklı milliyetçilik akımı ortaya çıkacaktır (Ortaylı, 1999).

Gittikçe artan askerî mağlubiyetler ve toplumsal kutuplaşmalarla birlikte Türk milliyetçiliği zamanla imparatorluğun resmî ideolojisi olan Osmanlıcılığı bertaraf etmiş ve I. Dünya Savaşı yenilgisi sonucunda yapılan Kurtuluş Savaşı’nın zafere ulaşmasıyla yeni bir Türk ulus-devleti kurulmuştur. Bu dönemde ekonomik ve politik alanda Türkleştirme politikaları da varlığını hissettirmiştir. Özellikle Balkan Savaşları sonrasında İttihatçılar, Avrupa devletlerinin bundan sonra Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü korumaya niyetli olmadıklarını anlamışlardır (Göçek, 2008: 63-66). Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk Müslüman göç dalgası Kırım’ın 1783’te Rusya tarafından ilhakıyla başlamış; bu göç dalgası 1878’den sonra Karadeniz’in kuzeyindeki bölgelerden, Kuban, Kırım ve Kafkaslardan pek çok Müslümanın göç etmesiyle devam etmiştir. Rusya’daki milliyetçilik akımlarından etkilenen kimi Türk aydınları da bu göç hareketine katılarak, Türk milliyetçiliğinin doğuşuna katkı sunacaklardır. Anadolu’ya ve Rumeli’ye Türk ve Müslüman nüfus sadece Karadeniz’den değil, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan’dan da göç etmiştir (Kushner, 1977: 11-12).

Bir akım olarak Türkçülük, Osmanlı’nın dağılmak üzere olduğu bir süreçte Türk aydınları tarafından bu çöküşü engellemek amacıyla bulunan çarelerden biridir. Bu akım hem gayrimüslimleri hem de Türk olmayan Müslümanları dışlaması bakımından o dönemde ortaya çıkan akımlar arasında en az tercih edilenidir. Ortaya konulan diğer İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi akımların yanında devletin çöküşünü ve dağılmasını engellemek için gelişen Türk milliyetçiliği özellikle Balkan Savaşlarıyla birlikte güçlenmiştir (Akçam, 2008: 54). Asker, sivil ve aydın kadrolar tarafından desteklenen Türk milliyetçiliği, Anadolu’da milli bir Türk devletinin kurulmasında etkili olmuştur (Oba, 2020: 11-17). Türk milliyetçiliğinin özellikle 1908 sonrası yaygınlaşmasında ve kendini örgütlemesinde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi orta sınıf aydınların yayınları etkili olmuştur (Çetinkaya, 2008: 93).

Erken Cumhuriyet döneminde milliyetçilik Cumhuriyet Halk Partisi’nin altı okundan biri olarak yeni ulus-devletin temel ilkelerindendir. Mübadele sürecinden sonra gayrimüslimler ekonomik olarak önemli olsa da nüfusun nicelik olarak küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu süreçte İslami cemaate aidiyetin yerini milli bir kimlik olarak Türk kimliği almıştır. Georgeon’a göre, milliyetçilik toplumun taleplerini karşılamaktan ziyade devletin elinde bir araç haline gelmiştir (Georgeon, 2006: 20). Ayrıca bu dönemde Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının Renan’ın milliyetçilik anlayışından etkilenmesi, azınlıklara karşı belli bir yumuşamayı beraberinde getirmiştir (Bora, 2015: 83). Erken Cumhuriyet dönemi millet ve milliyetçilik anlayışının ana çizgileri itibarıyla sübjektif milliyetçilik anlayışını yansıtmamasına rağmen, Türkiye’de 1930’lu ve 1940’lı yıllarda zaman zaman şoven ve ırkçı uygulamalar da bulunmaktadır. Bu uygulamalara örnek olarak, Türk Tarih Tezi, 1927 Şark Islahat Planı, Güneş Dil Teorisi, 1934 Trakya Olayları ve Varlık Vergisi verilebilir (Özbudun, 2016: 101).

6. HARS VE MEDENİYET IŞIĞINDA MİLLİYETÇİLİK: ZİYA GÖKALP

Çermikli Zaza Tevfik Efendi’nin oğlu Mehmet Ziya, Osmanlı İmparatorluğunun iç ve dış müdahalelerle çalkalandığı ve anayasalı bir parlamento düşüncesinin ortaya çıktığı bir dönemde, 1876 yılında, Diyarbakır’da doğmuştur (Yalçın, 2004: 226). Askeri rüştiyede eğitimini tamamladıktan sonra, imparatorluğun başkentinde eğitimine devam etmeyi arzulamış, fakat babasının ölümü neticesiyle Diyarbakır Mülki İdadisine kaydolmuştur (Şapolyo, 1943: 12). Aynı zamanda amcasından din ve fıkıh

üzerine eğitimler almıştır. Eğitimine devam ettiği dönemde, imparatorlukta Abdülhamid rejiminin kurmuş olduğu ‘müttehid bir iktidar pratiği’ ile yönetilen siyasal rejim hâkimdir (Demirci, 2006: 11). İdadi’de, herkesin ‘padişahım çok yaşa’ diye haykırdığı dönemde Gökalp ‘milletim çok yaşa’ diye haykırarak aksiyoner bir muhalifliğin portresini çizmiştir (Temizkan, 2022: 3).

Jön Türklerin ideologlarından biri olan Abdullah Cevdet, Diyarbakır’a gönderilmesiyle Gökalp ile tanışmış ve ona pozitivist düşüncelerinden bahsetmiş, ayrıca onu İttihat ve Terakki’ye de kaydetmiştir. Bu düşüncelerden etkilenen Gökalp, 1895 yılında İttihat ve Terakki’nin önde gelen isimleri vasıtasıyla (Şapolyo, 1943), İstanbul Baytar mektebini kazanarak payitahta gitmiş (Georgen, 1986: 92), oradaki hürriyet düşüncesinden etkilenerek 1899 yılında tutuklanmış ve zindana atılmıştır (Temizkan, 2022: 3).

1908 Jön Türk Devrimi, Devlet-i Âliyye için yeni bir milat olmuştur. Devrimi gerçekleştirenler Jön Türklerin çekirdek grubu, imparatorluğun garnizon bölgelerinde görev yapan düşük rütbeli subay ve sivil memurlardan oluşan aksiyoner ve vatansever üyeleri, Tunaya’nın (2001: 132) tabiriyle, “Türk Jakobenleri” İttihat ve Terakki Cemiyetidir (İTC). Cemiyet, yeniden açılan parlamentoda çoğunluğu elde edebilmek için imparatorluğun çeşitli unsurlarına mensup kişileri kendi listesinden meclise sokmuştur (Demirci, 2020: 60-61). Zamanla cemiyette disiplinin azalmasıyla Merkez-i Umumi adıyla cemiyetin yönetim merkezi kurulmuştur. 1909 yılında, Gökalp de Merkez-i Umumiye üye olarak seçilmiştir (Şapolyo, 1943: 69). 1919 yılına kadar cemiyetin kurumsal anlamda etkin simalarından biri olmuş, mütareke döneminde İTC üyelerinin tasfiyesi başlayınca Gökalp sürgün edilmiştir. 1921 yılında serbest bırakılarak, 1923 yılında yeni kurulan TBMM’ye Diyarbakır milletvekili olarak seçilmiştir; 1924 yılında ise vefat etmiştir (Temizkan, 2022: 4).

İdadi yıllarında Fransızca öğrenerek, Batı fikirlerini okumaya başlayan Gökalp, Baytar mektebi döneminde bu fikirleri geliştirerek kendi fikirlerini de oluşturmaya başlamıştır. Çeşitli Batılı düşünürlerden etkilenmiş olsa da Durkheim (1858-1917) kendisi için önemli bir yere sahip olmuştur (Günay ve Çelik, 2010). Durkheim’in düşüncelerinden etkilenmesi, ‘Türk Sosyoloji Ekolünü’ geliştirmesine olanak tanımıştır. Pozitivizm üzerine bir toplum inşa etme çabası da Durkheim düşüncelerinin etkisini göstermektedir (Heyd, 1979). Gökalp’in milliyetçilik anlayışı kültürel bir zeminde yerli yerine oturtulabilecek düzeydedir. Kültürel bir hafızaya ve vicdana vurgu yapan düşüncesi, kültüre dayalı bir milliyetçilik anlayışıyla harmanlanmıştır. Milleti etnik veya ırksal bütünlükten ziyade tüm unsurları kapsayacak biçimde genişleterek, aynı kültürel hafızaya sahip toplumların milleti oluşturduğunu iddia etmiştir (Berkas, 1959: 13-14). Gökalp’in (2014: 28) millet tanımı, aynı dili konuşan, aynı eğitimi almış, dini, ahlaki ve estetik noktalarda birleşmiş, dolayısıyla ortak bir kültür ve dine sahip toplumu ifade etmektedir. Politik psikoloji bakımından incelendiğinde bu anlayışın ‘ben’ ve ‘öteki’ oluşturma çabasının bir tezahürü olduğu anlaşılmaktadır. Milliyetçiliğin yegâne oluşumu olarak varlığını kabul ettiren ‘iç grup’ ve ‘dış grup’ nitelemesi, bireylerin ortak tarihleriyle kurgulanmak istenmektedir. Aynı zamanda hars ve medeniyet üzerine bir terminoloji geliştirmiş, bu iki kavramın toplumsal gerçekliği tamamlayan özellikler olduğunu vurgulamıştır (Heyd, 1979: 77-79). Ona göre, medeniyet unsurları ancak harsın hizmetine girdiği zaman insan hayatında önemli bir işlev kazanmaktadır. Kültürel bir zemine oturtulmayan medeniyet, mekanik bir taklit olarak kabul edilmektedir. Bu durum Türk toplumuna uyarlandığında daha somut bir anlam kazanmaktadır. Gökalp’e (2010: 45-52) göre, Osmanlı’da medeniyet çabaları toplumsal yapıyı altüst etmiştir. Toplumdaki anormal durumun başat faktörü, sosyal hayattaki hars ve medeniyet arasındaki uyum eksikliğidir.

Gökalp’in fikirlerinde ‘devlet’ ve ‘vatan’ kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Devlet, “milletten ve ümmetten gücünü alan bir varlık” (Gökalp, 1968: 61) olarak kabul edilirken, ‘kutsal toprak

parçası' anlamına gelen vatan Türkler için "Turan" (Gökalp, 1968: 80) olarak belirlenmektedir. Gökalp'in düşüncesinde durum geleneksellikten çok modern, milliyetçilikten çok evrensel bir mevzu olarak görülmektedir. Evrensel bir durumu öngörmesi, milliyetçi bir kimlik oluşturma noktasında çelişki doğurmaktadır. Türk milliyetçiliğine katkısı önemli olan Gökalp, aynı zamanda korporatist ve dayanışmacı bir toplum kurgulamaktadır (Parla, 1993: 86-125). Topluma bir millet olarak verilen bu önem, bireyin öznel bir değere haiz olamayacağını işaret ederek, onun ancak toplum içinde bir yeri olduğunu öne sürmektedir (Aydın, 1995: 55-65). Gökalp'e (2010: 39) göre, toplumu değiştirecek güce sahip olmayan birey, toplumun etkisiyle değişebilir. Dolayısıyla toplumun öne çıkarılmasıyla bireyin toplum içinde eritilmesi söz konusudur. Bireyin içinde bulunduğu grupla kurmuş olduğu aidiyet ile bireysel kimliğini geri plana atması, Erikson'un (1959) birey ve grup ilişkisi çözümlemesiyle benzerlik taşımaktadır. Freud'un grup psikolojisindeki gibi birey öz benliğini grupla bütünleştirerek kendisini dış gruba karşı güvenceye almaktadır. Gökalp'in (2019: 32) Rusya Türklerine ithafen yazmış olduğu makale, bireylerin geçmişte kalan aşiret veya beylik düzenine meyletmemelerini, bunun yerine 'ittihad' olarak nitelendirdiği milli bir birleşmeyle ortak bir toplumu oluşturmalarını vurgulamaktadır.

7. ETNİSİTE VE İRKÎ ARGÜMANIN MİLLÎ KİMLİĞİ TANIMLAMASI: YUSUF AKÇURA

Yusuf Akçura, Rusya içlerinde yaşayan ve Ruslaştırma politikasıyla karşı karşıya kalan Kırım Tatarlarına mensup burjuva bir ailedendir. Orta Asya'daki Rus hâkimiyeti, Müslümanlar üzerinde, özellikle Tatarlara karşı yoğun bir baskıyı beraberinde getirmiştir. Rusların, Orta Asya'daki varlıkları, uzun dönem ticaret tekeli elinde bulunduran Tatarlar için büyük bir sıkıntı doğurmuştur. Çünkü Ruslar bu ticareti kendi burjuva toplumlarına paylaştırma yoluna gitmişlerdir (Georgeon, 1986: 93). Dolayısıyla bölgede Rus ekonomisi hâkimiyeti başlamış, bununla birlikte misyonerlik faaliyetleri artırılarak dini asimilasyon hedeflenmiştir. Tatarlar üzerinde ekonomik ve kültürel bir hâkimiyet kurulmaya başlayınca, Tatarlar bu hâkimiyete karşı özellikle eğitim başta olmak üzere yoğun bir reform hareketine girişmişlerdir. Modern eğitimle dinlerini bütünleştirerek, dilde sadeleşme başlatmışlardır (Georgeon, 1986: 91-92). Tatarlar, bunun gibi birçok reform hareketiyle 'Panslavizm'³ düşüncesine karşı mücadele yürütmüşlerdir (Zenkovsky, 1971).

Akçura, babasının ölümü üzerine alacaklıların baskılarıyla karşılaşınca yedi yaşında annesiyle İstanbul'a taşınmış ve burada rüştiyeyi ve askeri idadiyi bitirerek 1896 yılında teğmen rütbesiyle Harbiye mektebine girmiştir (Yaşlı, 2016: 32). Bu sırada memleketi Kazan'a bir ziyaret gerçekleştiren Akçura, etnik ve kültürel köklerinin bilincine bu dönemde varmıştır. Kazan'da varlıklı ve eğitilmiş akrabalarının yanında konaklamıştır. Bunlar Rus yönetiminin saygısını kazanabilmiş yerel Tatar burjuvazinin etkin topluluklarıdır. Tatar ve Müslüman kimliklerini muhafaza edebilmek için dört asır boyunca Ruslarla mücadele etmişler ve sonunda toplumsal düzeni sağlayabilmişlerdir. Akçura bu durum karşısında, etnik olarak var olabilmek ve ırksal bütünlüğü sağlayabilmek için bir burjuva sınıfına ihtiyaç olduğunu anlamıştır. Osmanlı Devleti'nde mülkiyet hakkının hükümdara ait olması, yerel bir burjuva sınıfının oluşmasına ket vurmuştur. Bununla beraber ittihad-ı anasır fikrinin yayılması yerel burjuvanın oluşmasını sınırlamaya devam etmektedir (Karpas, 2013: 569). Akçura'nın burjuva sınıfıyla ilgili bilincine vardığı bu durum, politik psikoloji perspektifinden sosyal baskınlık kuramıyla açıklanabilir. Tatarların, Rus toplumu içinde ulaştığı konum 'baskın grup' olabilmeleriyle mümkün hale gelmiştir. Akçura, bu minvalde bir baskın grubun Osmanlı Devleti'nde de olmasını arzulayacaktır.

Kazan ziyareti sonrası Abdülhamid'e karşı tutumu değişen Akçura tutuklanmış, akabinde serbest bırakılmış; fakat tutum ve davranışlarında değişiklik olmayınca 1897'de tekrar tutuklanarak

³ Rusların hakimiyet kurdukları bölgelerde Ruslaştırma ve asimilasyon politikalarının tezahürü. Ayrıca bakınız: (Georgeon, 1986; Zenkovsky, 1971).

arkadaşı Ahmet Ferit (Tek) ile Fizan'a sürülmüştür. Ancak sürgüne gitmek yerine Paris'e kaçmayı tercih etmişlerdir. Akçura Paris'te Siyaset Bilimi okulunda dönemin entelektüel filozoflarından tarih, sosyoloji ve dilbilim eğitimi alarak kendisini geliştirmiştir. Bu sırada Jön Türklerin, Avrupa'daki muhalefet hareketi olan İttihat ve Terakki üyeleriyle tanışmıştır (Georgeon, 1986). Ancak cemiyete Jön Türklerin Osmanlılık mefkûresine olan aşırı bağlılıkları ve entelektüel olarak zayıf kaldıklarını düşünmesi sebebiyle üye olmamıştır (Karpas, 2013: 570). Fakat yayın organı Meşveret'e makaleler gönderdiği bilinmektedir. 1904 yılında Rusya'ya dönerek orada ünlü makalesi Üç Tarz-ı Siyaset'i yazmış ve Kahire'de Osmanlılık mefkûresinin aksiyoner bir savunucusu olan Ali Kemal'in çıkardığı Türk gazetesinde yayınlamıştır (Mardin, 1994, 272). Türk gazetesini seçmesinin asıl sebebi gazetenin adıdır. 1908 yılına kadar Akçura Rusya'da siyasi bir Müslüman milliyetçiliği çalışmalarıyla meşgul olmuş ve Müslüman Türklerin üzerindeki Rus tahakkümünü zayıflatmak için çaba sarf etmiştir. Rusya'nın aydınlarından biri, Akçura'yı 'halkı ayaklanmaya tahrik ediyor' diyerek şikâyet edince Rusya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır (Karpas, 2013: 544).

Akçura (1976: 19-20), Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde 'Türklerin' Müslümanlığın etkisine maruz kaldıkları halde etnisite ve lisan bakımından özlerini kaybetmediklerini, dolayısıyla tekrar bir araya gelerek bir bütün oluşturabileceklerini iddia etmiştir. Bu fikrinden dolayı kendisini tenkit edenler tarafından Türkçülük fikirlerini icat etmekle suçlanmıştır (Mardin, 1994: 272). Akçura, Osmanlılık ve İslâmcılık gibi ideolojilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü sağlamada yetersiz kaldığını düşünmüş ve Osmanlı Türklerinin etnik bir kimlik olarak korunabilmesi için bu ideolojilerin yerine etnik milliyetçiliğin benimsenmesini önermiştir (Karpas, 2013: 546-547). Akçura (1976: 21), Osmanlılık, İslâmcılık ve milliyetçilik gibi ideolojilerin pratik yönlerini ele almış ve Osmanlılığın siyaseten, İslâmcılığın dinen ve milliyetçiliğin etnik olarak birbirleriyle uyumsuz olduğunu savunmuştur. Akçura'ya (1976: 28) göre, Osmanlılık yapay bir devlet projesidir ve hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önlemek için gayrimüslimlere eşitlik ve özgürlük vererek var olan etnik-dini kimlikleri ortadan kaldırıp yeni bir 'üst-millet' kimliği oluşturmaktır. Akçura, Osmanlı Devleti'nde henüz çok erken bir dönemde etnik olarak milletlerin ortak tarih ve 'kan bağı' ile bir bütün oluşturabileceklerini savunan bir portre çizmiştir.

Balkanlar'daki milliyetçilik dalgasının sonucu ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler, Osmanlı Devleti'nde bir millet oluşturma noktasında tesir etmektedir. 'Osmanlı Milleti' oluşturma düşüncesi gerek Osmanlı içindeki aydın ve bürokratlar, gerek Avrupa'da yeni oluşmaya başlayan ve mutlakiyete karşı muhalefet hareketi olarak doğan Jön Türkler içinde bir heyecan yaratmaktadır. Türk milliyetçiliğinin ilk manifestosu sayılabilecek (Temir, 1987: 33-34), Üç Tarz-ı Siyaset'in yazarı Yusuf Akçura'nın en samimi arkadaşı Ahmet Ferit (Tek) dahi Üç Tarz-ı Siyaset'teki Osmanlılık tezinin reddedilişini kabul edememektedir (Arai, 1994: 19). O dönem Üç Tarz-ı Siyaset'e eleştiri yazısı kaleme alarak Osmanlı milliyetçiliğinin savunuculuğunu yapan Ali Kemal'e Ahmet Ferit'ten destek gelmiştir. Ahmet Ferit (Tek, 1976: 51), Tanzimat Dönemi ve Mithat Paşa'nın, Kanun-i Esasi'si ile başlayan reform dalgasının asıl amacının, Osmanlı içindeki hâkim sınıfı oluşturan Türk milletinin içerisinde diğer milletlerin asimile edilerek Osmanlı milletini oluşturma politikası olarak gördüğü Osmanlılık tasavvuru olduğunu dile getirmektedir.

Ahmet Ferit, Osmanlı tebaası içindeki hâkim sınıfın Türk olmasını kabullendiği halde, devletin sadece Türklere ait sınırları muhafaza edemeyeceğini ve sadece Türklerin içinde yer alan bir Osmanlı milletinin var olamayacağını savunarak Üç Tarz-ı Siyaset'in yayınlanması sonucu ortaya çıkan tartışmaya "Bir Mektup" başlıklı yazısıyla dâhil olmuştur. Yusuf Akçura'nın makalesi, Osmanlı milliyetçiliğini reddetmekle beraber dönemin şartlarında Osmanlı devlet politikası da Türk milliyetçiliğine meyletmeye başlamıştır (Arai, 1994: 20).

8. POLİTİK PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDEN HARS VE ETNİSİTE TASAVVURUNDA MİLLİ BİLİNÇ OLUŞTURMA ÇABALARI

Gökalp'in milliyetçilik anlayışı, döneme göre şekillenen fikirlerle zuhur etmiştir. Örneğin 1909 yılında sağlam bir Osmanlıcılık savunuculuğu yaparak, ittihad-ı anasırın gerekliliğini vurgulamıştır. Osmanlı aydınları özellikle 1908 Devrimi sonrası ABD'ye hayranlık duymuşlar, bu silsileye dâhil olan Gökalp, 1909'da kaleme almış olduğu makalede ABD'yi Osmanlı Devleti'ne model olarak göstermiştir. Bunun temellendirmesini Osmanlı birliği ve medeniyette ilerleme olarak iki düzleme yerleştirmiştir. ABD'de, etnik kimlikleri ne olursa olsun tüm vatandaşlar kendisini Amerikalı olarak tanımlamaktadır. Devlet-i Âliyye'de hürriyet ve modernleşmeyi arzuladığına göre, "Doğu'nun Amerikası" (Gökalp, 1956: 105-106) olma vasfını bünyesinde barındırmaktadır. Esasen bu tavır Prens Sabahattin'in Le Play'in düşüncelerinden etkilendiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Jön Türklerin önde gelen isimleri gibi Gökalp de Avrupa'daki Fransız sosyolojisine ilgi göstermişlerdir. Prens Sabahattin, Le Play sosyolojisine uygun olarak imparatorlukta yıkımın sebebini, sosyolojik çalışmalarla anlaşılabilceği düşüncesini geliştirmiş ve imparatorluk içindeki unsurların bir arada yaşayabilmelerinin uzlaşmayla olabileceğini savunmuş, Gökalp bu düşünceye katılmıştır (İnalçık, 1996: 3). Yusuf Akçura ise, bu görüşe yakın bir görüşü 1904'te kaleme almış olduğu Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde şu cümlelerle ifade ediyordu: "...Bu cihetle, Osmanlı hududu haricindeki Müslümanlar ve Türkler bununla o kadar meşgul olamazlardı. Mesele mahalli ve dâhili bir mesele idi" (Akçura, 1976: 19).

Gökalp'in düşünceleri 1912 sonrası ittihad-ı anasır fikrinden zamanla değişerek Türk milliyetçiliğine kaymıştır. Özellikle Balkan Harbi sonrasında, gerçek vatanın Turan olduğu fikrini geliştirerek, siyasi kimliğin etnisiteden beslendiğini savunmuştur. Ama hiçbir zaman Turan düşüncesi Pantürkizm'e meylenmemiştir. Turan kavramıyla çevresinde topladığı gençlerde bir heyecan kıvılcımı oluşturarak milli bilincin uyanmasını arzulamaktadır. Esasında onun düşüncesi daha çok demokratik ve ılımlı bir milliyetçilik düşüncesiyle birleşmiştir. Örneğin "Kızıl Elma"da düşüncelerini "*hakikat âleminde değil hayal âleminde*" (Gökalp, 1968: 25) sözleriyle ifade etmektedir (Parla, 1993: 73). Yine bu dönemde Almanları örnek göstererek, Almanların ulaşmış olduğu gücün temelinde 'kültürel birliğin' olduğunu ve bu sayede 'milli birliğin' oluşturulduğunu dile getirmektedir (Yalçın, 2004: 226). Aynı zamanda düşüncelerini Selanik merkezli Genç Kalemler mecmuasına göndermiş olduğu sonu şu dizelerle biten meşhur şiiri ile açıklamak mümkündür: "*Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan, Vatan büyük ve müebbed ülkedir: Turan!*" (Gökalp, 1976: 3). Ona göre Turan siyasi bir birleşmeden öte, manevi anlamda bir dil ve kültür birlikteliğidir. Birlikteliğin ise hayali bir birliktelikten ibaret olduğu öne sürülebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu vaziyet dikkate alındığında, kendisini bir toplum mühendisi olarak gören Gökalp'in önceliği Osmanlı Türkleridir. Devletin her geçen gün gerilemesi ve etnik gruplar tarafından ortaya çıkan diğer 'iç grup' isyanları Gökalp'i, Osmanlı Türklerini ortak bir tarih etrafında toplayarak diğer gruplara karşı bir 'iç grup' yaratma teşebbüsüne itmiş olabilir. Dolayısıyla Gökalp için 'Türkistan' tarihi bir şuur oluşturma aracı olarak kullanılmıştır (Meyer, 2021: 171). Ek olarak 'Turan' kavramı Gökalp için büyük Türk birliğini tanımlamak için kullanılan bir mevhumdur. Anderson'un (1995) öne sürdüğü "hayali cemaat" oluşturma tasavvuru Gökalp'te böyle bir mahiyetle gün yüzüne çıkmıştır. Ayrıca Breuilly'in (1993: 12-15) tanımlamış olduğu gibi milli bilinç, imparatorluğun seçkin bir münevver olan Gökalp tarafından siyasal program haline getirilmiş, Hobsbawm'ın (2006: 7) dile getirdiği gibi milliyetçiliğin bir devlet politikası olabilmesini sağlamıştır. İTC'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün kültürel ve sanatsal hareketlerde etkisini ve varlığını hissettirme çabası Gökalp'le gerçekleşmeye başlamıştır. Gökalp, İTC Merkezi Umumi üyesi olduktan sonra modern mekteplerde yetişmiş gençleri İTC bünyesinde toplayarak münazaralar gerçekleştirmiştir (Alangu, 1968: 428; Şapolyo, 1943: 93-94). Bu özelliğinden dolayı Arai (1994: 59), Gökalp'in bir "irtibat adamı" olduğunu dile getirmiştir.

Genç Kalemler mecmuası, kurulduğu dönemde Türk dilinin önemini vurgulayarak dilde sadeleşmeyi destekleyen nadir yayınlardan biridir. Meyer'e (2021: 174) göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğmuş olan 'Türkçüler' toplumu biçimlendirme görevlerini 'edebiyat' ve 'siyaset' üzerinden yapmaktadır. Dolayısıyla Genç Kalemler mecmuası toplumu politik-psikolojideki 'iç grup-dış grup' bilinçlenmesine yönlendirmek için kullanılan bir araç olarak düşünülebilir. Gökalp'in dergiye yazar olarak katılma isteği de bu minvalde değerlendirilebilir. Dergi "Türkçe mi, Osmanlıca mı?" başlıklı makaleyle Osmanlı Türkçesi içindeki Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeye sonradan dâhil olduğunu ve Osmanlı Türkçesinin öz Türkçe olduğunu belirterek esas bakımından bir dil milliyetçiliği yapmaktadır (Özyurt, 2005: 60). Mecmuanın "Yeni Lisan" başlıklı makalesinde "Milliyetçilik ve Vatanseverlik" konusu yazarı belli olmayan biri tarafından çok net çizgilerle kaleme alınmıştır. Arai (1994: 63), bu yazarın Ziya Gökalp olduğunu öne sürmüştür. Derginin daha önceki milliyetçilik çizgisinin Türk milliyetçiliği hususundaki çekingenliği dikkate alınırsa bu tespitin haklılık payı yüksektir. Dönemin koşullarında Türk milliyetçiliğini Osmanlı milliyetçiliğinden ayrı düşünmek yalnız Akçura ve Gökalp gibi aksiyoner münevverlere has bir özelliktir.

Yeni Lisan'da Gökalp, imparatorluk ve 'Türkî halklar' arasındaki ilişkiyi irdelemektedir. Buna göre 'siyaset ve milliyet' arasında bir ilişki kurarak milliyetin bir hükümet tarafından yönetilen toplumla ilişkili olduğunu düşünmektedir (Gökalp, 1968: 37-38). İmparatorlukta Arnavut, Bulgar, Türk gibi unsurların birlikteliği Osmanlı milletini oluşturmaktadır, ancak Türk ve Yunan gibi etnik kökenlerin de ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekliliği de vurgulanmaktadır; "*Osmanlı siyaseti bir milli siyasettir; kavmiyet esasına müstenid bir siyaset takibi bir cürüm, bir cinayettir*" (Arai, 1994: 64). Kavmiyet Arai'nin tespitiyle, dil ve edebiyattadır. Bu, yazarın çelişkili yönünü ortaya koyması bakımından önemlidir. Kültürel olarak Türkçülük savunuculuğu yaparken, bir başka açıdan siyasi ayrılığı reddederek Osmanlı milletinin birliğini desteklemektedir. Bu düşüncüyü şu sözlerle anlamlandırmak mümkündür; "*Türkçe Osmanlı milletinin resmi lisanı olmakla içtimai ve kavmi mahiyetinden tecrid olunamaz!*" (Yeni Lisan; akt. Arai, 1994: 65). Bu durum politik psikolojik perspektiften incelendiğinde, bir 'iç grup' oluşturma çabası olduğu görülmektedir. Ancak dönemin Batı'daki milliyetçilik düşüncesiyle mukayese edilecek olursa, bu uğraşın saf bir ırk üzerinden kurgulanmamış bir iç grup oluşturma çabası olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki toplumun ön plana çıkarılarak, belli bir toplumsal aidiyet ortaya koyma arzusu, etnisiteden farklı bir kimlik oluşturma çabası politik psikolojideki sosyal kimlik kuramına uygun düşmektedir. Ayrıca imparatorluk ve Türk etnik kimliğine sahip toplumlar arasındaki ilişkiyi açıklamak için, imparatorluğu Osman Gazi'nin kurmasıyla ilişkilendirerek, Türk Dili ve Edebiyatı'nın ise bundan asırlar öncesinde oluşmasına vurgu yaparak, Osmanlılıktan öte bir Türklük tahayyülü yapmaktadır. Bununla beraber şu an yaşayan Türklere şu sözleri sarfeder; "*Bu yüz milyon kan kardeşinin yegâne rabıtası olan lisanına kendi ismini vermek günah mıdır?*" (Yeni Lisan; akt. Arai, 1994. 66). Esasen asıl amaçları İstanbul Türkçesinin tüm Türkler arasında kullanımını teşvik etmektir. Makaleden de anlaşılacağı üzere Osmanlıcılık ve Türkçülük arasında bir milliyetçilik zemini, henüz geçiş aşamasındaki bir döneme tekabül etmektedir. Yukarıda aktarılan politik psikolojinin kuramlarından olan psikanalitik yaklaşım ile Gökalp'in bu düşüncelerini değerlendirmek mümkündür. Psikanalitik yaklaşımda esas olan milliyetçiliğin bireyler arasında kendi millet ve kimliklerinin korunarak bir bilinçlenme gerçekleşmesini sağlamalarıdır (Volkan, 2008). Gökalp'in milli kültürün önemini anlatırken psikanalitik yaklaşımdaki seçilmiş zaferleri kullandığı şu sözlerinde görülmektedir; "*Türklerin şimdiye kadar bağımsız kalması, Çanakkale'den, İngilizlerle Fransızları kovması ve mütarekeden sonra, İngiliz silahlarıyla ve parasıyla donanmış bulunan Yunanlılarla Ermenileri yenerek manen İngilizleri yenmesi, hep bu milli kültürün gücü sayesinde*" (Gökalp, 2010: 38). Görüldüğü üzere bu sözlerde seçilmiş zafer olarak görülen Çanakkale Zaferi ve Kurtuluş Savaşı'nın başarıları milli kültürün gücüne

bağlanmaktadır. Bu düşüncenin yansımasını Gökalp'in (1976: 3) "Turan" adlı şiirinin şu mısralarında aramak mümkündür:

*"Nabızlarımda vuran duygular ki tarihin birer derin sesidir... şanlı,
necip ırkımın uzak ve yakın, bütün zaferlerini kalbimin tanininde...
okur, anlar, eylerim tebcil."*

Etno-sembolist yaklaşımın öne sürdüğü gibi Gökalp'in tasavvurunda, geçmişle bugün arasında köprü kurarak milli bilinç ve milli ruh halinin tüm bireylere etki edebilmesi için çaba sarfetmesi gerekliliği söz konusudur. Gökalp, Osmanlı topraklarında kan bağının değil, maneviyatın önemine vurgu yaparak, birlikteliğin ancak manevi bütünleşmeyle olacağını savunmuştur. Dolayısıyla etnik kimliğe dayalı ırk temelli Pantürkizm'i kesin olarak reddetmiştir (Arai, 1994: 100).

*"...izdivaclar, muhaceretler, temsil ve temessül gibi hadiseler daima
milletleri birbirine karıştırmıştı. Fransız alimlerinden Camille Julian
ile Meillet en eski zamanlarda bile saf bir kavmin bulunmadığını iddia
etmektedirler. Kable't-tarih zamanlarda bile saf bir kavim bulunmazsa,
tarihi devrelerdeki kavmi hercümerçlerden sonra artık saf bir kavmiyet
aramak abes olmaz mı?"* (Gökalp, 1968: 16).

Bu durum Gökalp'in tasavvur ettiği iç grup bütünleşmesinin çeşitliliğiyle açıklanabilir. Osmanlı kozmopolit bir imparatorluk olması sebebiyle farklı unsurların birleştirilebilmesi manevi bir bilinçle gerçekleşebilmektedir. Gökalp'in manevi bütünleşmeyi öne çıkarması, bireylerin özsaygısının oluşabilmesi için birey olarak var olmalarının önemini bir kenara bırakarak, bir gruba mensup olmalarını zorunlu kılması sosyal kimlik kuramıyla açıklanabilir. *"O halde, kavmiyetin milli seciye nokta-i nazarından da hiçbir rolü yok demektir."* (Gökalp, 1968: 17).

İkinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte 1908'de gerçekleşen Jön Türk Devrimi, Abdülhamid'in mutlakiyet rejiminden sonra İmparatorlukta ciddi bir özgürlük esintisini başlatmıştır. Bu özgürlük havası Yusuf Akçura'yı da etkilemiş ve yıllarca Çarlık Rusya'sında Türklerin zorlu koşullarını iyileştirmek için çabalarken, basın özgürlüğünün olması münasebetiyle Temmuz 1908'de İstanbul'a yerleşme kararı almıştır. Milliyetçilikle ilgili çalışmalarına Türk Derneği adlı bir örgütün kurucuları arasına dâhil olarak devam etmiştir (Arai, 1994: 22-23). Türk Derneği, II. Meşrutiyetin ilk milliyetçi örgütü olmasıyla beraber, İmparatorluk içinde ve dışındaki Türkleri bir araya getirmesiyle de önemli bir kuruluştur. Derneğin yegâne amacı dilde sadeleşme olarak belirtilmiş olsa da kurucuları arasında çatışmalar mevcuttur (Levend, 1960: 302-303). Bu çatışmaların kaynağı milliyetçiliğin bir geçiş dönemi evresinde iki farklı ekole ayrılmış olmasından ileri gelmektedir. Konjonktüre bakıldığında Osmanlı milliyetçiliği ve Türk milliyetçiliği savunucuları aynı gruplar içinde yer almaktadır (Bekmen, 2008: 328-329). Türk Derneği de bu durumdan etkilenmiş ve kapatılma kararı alınmasında dilde sadeleşme tartışmalarının Osmanlıcılık ve Türkçülük düşünceleriyle olan ilişkisi etkili olmuştur (Levend, 1960: 303).

Türk Derneği Cemiyeti'nin nizamnamesi incelendiğinde, nizamnamenin ikinci maddesi Akçura'nın ideolojik düşüncelerini yansıtmaktadır:

*"Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve
haldeki asr efal, ahval ve muhiti öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak yani
Türklerin asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını avam ve havas
edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, ahval-i içtimaiye ve medeniyet-
i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını,
araştırıp... ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin
açık, sade, güzel ilim lisanı olabilecek surette ve medeniyette elverişli*

bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlasını ona göre tetkik etmektir”
(Akçura, 2015: 242-243).

Bununla beraber 1911 yılında cemiyetin yayın organı haline gelen ‘Türk Yurdu’ dergisinde Akçura şu sözlerle amacını tasdik etmektedir: “...[Bu] risale bütün Türklerce makbul alabilecek bir ideal ortaya koymaya çalışacaktır...” (Akçura, 1987: 460-463). Yine 1912 yılında tarihini önemini vurgulayan bir yazısında; “Etrafınıza bakarsanız, bütün milletlerin millî tarihlerini tamamlamak ve düzeltmek için gayretli çalışmalarını görürsünüz” (Akçura, 1999: 301) sözleriyle diğer milli kimliklerin yani ‘dış grupların’ etnik kimliklerine dair yaklaşımlarını tarih üzerinden kurguladıklarına atıf yapmaktadır. Politik psikoloji kuramlarının öne sürdüğü milliyetçiliğin ‘iç grup’ oluşturma çabası Akçura’nın kaleminden bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Etnik açıdan ayrılığın düşünülmesi henüz olgunlaşmamış bir coğrafyada ‘Türk’ etnik kökenine sahip bir millet telaffuzu ve sözü edilen milletin tarihsel üstünlüğünü vurgulama ihtiyacı Tajfel’in (1979) modeline dayandırılarak açıklanabilir. Söz konusu etnik kimliğin tarihi ve siyasi başarılarının hatırlatılmaya çalışılması oluşturulmak istenen iç grubun statüsünü ve özgüvenini arttırmaktadır. Sosyal kimlik kuramına göre birey temel güdüsel ihtiyaçlarla belli bir gruba aidiyet hissetmeyi arzulamaktadır. Söz konusu grubun diğer gruplarla mukayese edildiğinde bireye itibar kazandırma girişimi bireyi kendisine çekerek, diğer ‘dış grup’ları ötekileştirmelerini beraberinde getirecektir. Bununla beraber sosyal kimlik kuramının tanımlamış olduğu ‘ötekileştirme’ süreci bu aşamada tespit edilmemektedir. Akçura’da etnik kimliğin üstünlüğünü sağlamak ve bunu korumak için girişimlerde bulunma çabası olduğu söylenebilir. Türk etnik kimliğine sahip bireyler benlik algılarını milli söylemin içinde benimseyerek grup kimliğini içselleştireceklerdir.

Türk Derneği beyannamesinin analizini yapan Arai (1994: 44) derneğin asıl amacının uzun zamandır unutilan Türk kimliğinin Osmanlı Türkleri içerisinde tekrar hatırlatılması olduğunu belirtmektedir. Beyannamenin 5. ve 6. maddeleri Türk birliğine vurgu yapmaktadır. Bu vurgu, Türk kimliğinin yararı düşünülerek yapılmıştır. Milli şair Mehmet Emin’in (Yurdakul), Türk Derneğinde kaleme almış olduğu Osmanlı Türklerinin ekonomiden anlamadıklarına dair makalede belirttiği gibi, tarih boyunca Osmanlı Türklerinin kılıç hakkı ve cihat anlayışı ile geçimini sağlaması, ticari ve iktisadi faaliyetlerden uzaklaştırmıştır. Beynamede vurgulanan Türk birliğinden kasıt ekonomik yarar olarak düşünülürse, Osmanlı Türklerinin iktisadiyattaki ilgisizlikleri göz önünde tutulduğunda, bu fikirlerin Kırım ve Rusya göçmenlerinden çıkması muhtemeldir.

Derneğin gayri resmi sahibi Akçura yayınladığı bir makalede Osmanlı Türklerinin, Türklüğün en medeni ve en güçlü temsilcisi olarak etnik kimliklerini unuttuklarına dikkat çeker. Okumuş genç aydın sınıfının bile, kökleri Mısır medeniyetinden daha eskilere giden Turan halklarını bilmediğini iddia eder. Böyle devam ederse Türkler, Batı emperyalizminin boyunduruğu altında yok olacaktır. Akçura, Batı hâkimiyetine karşı kendi tarihlerini öğrenen Türklerin birleşmesi gerekliliğini ifade etmektedir (Akçura, 1987: 460-463). Bu durum Akçura’nın Gökalp gibi geçmişle bağlantı kurarak milli bilinci harekete geçirmeye çalıştığının kanıtıdır. Ayrıca ırk temelli bir iç grup oluşturma çabası ve etnisitenin bizihi genetik benzerliklerde aranması politik psikolojinin kuramlarından biri olan biyopolitik kuramla açıklanabilir. Biyopolitik yaklaşımın öne sürdüğü dürtülerin doğuştan geldiği ve genetik olarak aktarıldığı tezi, milletlerin kendi iç gruplarını dış gruplara karşı müdafaa etmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca Akçura ‘Batı hâkimiyeti’ olarak tasavvur ettiği dış gruba karşı bir güvensizlik besleyerek, bireylerin etnisiteye dayanan kendi gruplarına dâhil olmalarını ve aidiyet kurmalarını telkin etmektedir. Dış grubun sömürgeci devletler olarak tanıtılması, bireyleri korku ve güvensizliğe sevk edebilir. Bu minvalde oluşacak ‘iç grup’ Connolly’nin (1995: 92) tespitiyle, Türk kimliği kendi varlığını güvene almak için diğer milletleri “öteki” olarak tasavvur etmeye başlayacaktır. Bu şekilde oluşacak grup

aidiyeti ise ‘millet’ oluşumunu beraberinde getirecektir. Burada dış grubun bir tehdit olarak algılanması politik psikolojideki sosyal baskınlık kuramının grupları incelerken kullanıldığına işaret edebilir.

Akçura “*Pantürkizm*” düşüncesinin mucididir (Zenkovsky, 1971: 165). Pantürkizm ise Osmanlı devleti dışında yaşayan Türk topluluklarını Osmanlı Devleti bünyesinde birleştirmeyi düşleyen siyasal bir akımdır (Georgeon, 1986: 8). Akçura bu düşüncesini ilk olarak 1904’teki makalesinde açıklamıştır. O dönemde Panislamizm ya da Jön Türklerin ‘hürriyetçilik’ adı altında geliştirdikleri teorilere karşı Akçura, devletin parçalanmaktan kurtulmasının yegâne çözümünü tarihi referanslarla ilişkilendirerek Pantürkizm düşüncesiyle ifade etmiştir. Bu dönemde öne sürdüğü düşüncelerini 1932 yılında düzenlenen “Birinci Türk Tarih Kongresi”nde açıklayan Akçura; “*tarih, mücerret bir ilim değildir. Tarih hayat içindir; tarih, milletlerin kavimlerin varlıklarını muhafaza etmek, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir*” (Akçura, 1932: 586) sözleriyle Türk etnik kökeninin tarihle birlikte bütün olabileceğini ve bu sayede bireylerin ‘benlik’ algılarının millileşebileceğini savunmuştur. Kuran’ın (1987: 46) tespitine göre, Akçura’nın siyasi ve toplumsal fikirlerinin en seçkin özelliği argümanlarını Türk tarihine dayandırmış olmasıdır. Akçura’nın ırk temelli bir birleşmeyle tahayyül ettiği durumu politik psikoloji perspektifinden sosyal baskınlık kuramı ve biyopolitik kuram ile açıklamak mümkündür. Etnik açıdan tüm Türkler ‘biz’ şeklinde tasavvur edilmiş ve diğer tüm milletler ‘onlar’ olarak nitelendirilmiştir. İç grubu oluşturan Türkler ortak tarihi mirasa sahiplerdir. Bu ortak tarihi miras, Türklerin herhangi bir tehde karşı birlikte bir refleks sağlayarak bütünleşebilmelerine olanak tanıyacaktır. Ayrıca arzulanmış olduğu milli birliğin etnisiteye dayalı bir beraberlik ve bilinçle oluşacağını savunarak, düşüncelerinin biyopolitik kuramın öne sürdüğü ilkelere paralel şekillendiği söylenebilir. Yine Osmanlı’ya ilişkin düşüncelerinin Türkçülükle harmanlanması, sosyal baskınlık kuramının ileri sürdüğü öncüllerin Akçura’nın savunuları arasında bulunduğunu göstermektedir. Bununla beraber Akçura’nın fikirlerinin Osmanlı toplumunda karşılık bularak Osmanlı kimliğine sahip bireyleri etkilediği düşünülmektedir. 1912 senesinde Askeri Tıbbiye öğrencilerinin girişimleriyle kurulan ‘Türk Ocağı’ bu düşüncenin tezahürü olarak görülmektedir. Söz konusu öğrencilerin Akçura’ya yazmış oldukları: “*Efendimiz, Türk ırkının maarif ve mekteplerine hizmet ederek, içtimai geleceğini temin emeliyle toplanmış 190 tıbbiyeli namına zatı alilerine müracaat ediyoruz. Maksadımız arz edeceğimiz şeylere dair hakimane ve edibane fikirlerini öğrenmektir*” (Akçura, 1981: 195) cümlelerinden oluşan mektup ise ileri sürülen varsayıma dayanak oluşturmaktadır. Akçura’nın Türk etnik kökenine sahip ve dönemin atmosferinde Müslüman olarak telaffuz edilen topluluğun üstünlüğünü savunması bu bağlamda önemlidir.

9. SONUÇ

Osmanlı’da yurttan ve dünya genelinde yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ayrılıkçı hareketleri engellemek amacıyla “ittihad-ı anasır” fikri geliştirilmiş ve bu dönemde tüm unsurları kapsayacak bir iç grup oluşturma niyetiyle Osmanlı milliyetçiliği tasarlanmaya çalışılmıştır. Ancak dönemsellik koşullardan dolayı Gökalp ve Akçura gibi kimi aydınlar Türk milliyetçiliği düşüncesine yönelmiştir. Türk milliyetçiliğinin babası olarak atfedilen Gökalp, bilimsel yöntemlerle Türk kimliğini, kültürünü, folklorik yapısını ortaya koyan birçok sosyolojik çalışma yapmıştır. Gökalp’in hars ve medeniyet ayrımı yaparak geliştirdiği Türk milliyetçiliği düşüncesi, kültürün milli bilinç oluşturmadaki rolünü vurgulayarak bireyleri bir araya getiren bir iç grup oluşturma fikrini ortaya koymaktadır. Gökalp’in kültüre dayalı milliyetçilik argümanı zamanla Türk kültürüne yönelmiş olsa da kendisi yaşamı boyunca etnisiteye dayalı bir milliyetçilik savunmamış ve “*Kendisini Türk hisseden herkes Türk tür*” ilkesi doğrultusunda düşüncelerini şekillendirmiştir. Gökalp’in milliyetçiliği, politik psikoloji perspektifinden incelendiğinde, sosyal kimlik kuramındaki bireylerin kendilerini iç grupla özdeşleştirmeleri sonucunda, dış gruplardan belirgin pozitif farklılıkları olduğunu kabullenmeleri anlayışıyla uyumlu bir ‘hars’ düşüncesine işaret etmektedir. Gökalp, Osmanlı Devleti vatandaşlarını

kültürel bir birliktelik aracılığıyla birbirine bağlamış, ancak imparatorluk dışındaki Türk etnik kimliğine sahip grupları bu kültürel birliğe dâhil etmemiştir. Irk temelli Türk milliyetçiliğini ise diğer dış gruplar gibi bir dış grup olarak ele almıştır. Ayrıca Gökalp, “*Fert yok millet var, hak yok vazife var*” ilkesiyle toplumu bir bütün olarak düşünmüş, toplumu devletin içinde eritmiş ve milli bilincin “*güzideler*” tarafından topluma aktarılacağını savunmuştur. Psikanalitik yaklaşımdaki, iç grubun ‘tümü iyi’ ve dış grubun ‘tümü kötü’ olarak görülmesinin kuşaklar arası milli bilinçle aktarılacağı düşüncesi, Gökalp’in milliyetçilik anlayışıyla örtüşmektedir. Türk siyasi tarihindeki Çanakkale Zaferi ve Kurtuluş Savaşı gibi seçilmiş zaferlerin milli kültürün gücüne bağlanması Gökalp’teki milliyetçilik anlayışında psikanalitik yaklaşımın göstergeleridir.

Tatar bir Müslüman burjuva ailesinden gelen ‘Unutulan Adam’ Yusuf Akçura, akrabalarını ziyaret etmek üzere Kazan’a gittiğinde, buradaki Müslüman Türklerin milli bilinç geliştirmelerinde sınıfa dayalı bir sistem kurduklarını ve milli burjuvazi sayesinde Rus hâkimiyetine karşı haklarını koruyabildiklerini fark etmiştir. Osmanlı Devleti’ndeki ayrılıkçı hareketlerin temel nedeninin gayrimüslimlerin burjuvalaşması olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasını önlemek için milli bir burjuvazi oluşturulması gerektiğini savunmuş ve bu burjuvazinin Osmanlı Devleti’nin asli unsuru olan Türk etnik kimliğine sahip bireylerden oluşmasını arzulamıştır. Nitekim Türk burjuvazi yaratma düşüncesi daha sonrasında Türk siyasi tarihinde kimi olaylarda etkili olmuştur. Bu durum, politik psikolojideki sosyal baskınlık kuramı perspektifinden incelendiğinde, iç grup içinde bir baskın sınıf oluşturma çabasını yansıtmaktadır. Statü ve ayrıcalıklarla donatılmış bu baskın grup, iç grup içindeki itaatkâr kesimi yönlendirebilecek ve dış gruplara karşı bir kalkan görevi görecektir. Ayrıca Gökalp’ten farklılaşarak kültür ve medeniyet arasındaki ilişkiden ziyade, milli bilincin etnisite temelli bir birleşmeyle gerçekleşeceği inancını benimsemiştir. Bu düşünce, biyopolitik kuramın öne sürdüğü genetik özelliklerin bireyleri birbirine yakınlıştırması fikrine uygundur. Sonuç olarak, her iki düşünür de farklı perspektiflerden bir Türk milli kimliği geliştirmeye ve insanları bu bilince yönlendirmeye çalışmıştır. Her ikisinin de düşünceleri, farklı dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda etkili olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminin milli bilinç oluşturma konusundaki bazı politikaları, Akçura’nın düşüncelerini yansıtmaktadır. 1950’li yıllarda çok partili hayata geçişle birlikte, Gökalp’in fikirleri yeniden gündeme gelmiş, ancak Akçura’nın düşünceleri geri plana itilmiştir.

Türkiye’de ve dünyada politik psikoloji alanında teorik çalışmalar henüz gelişirken, uygulamalı çalışmalar ise oldukça kısıtlıdır. Türkiye’de alan yazınında Türk milliyetçiliğine ilişkin sosyolojik, siyasal ve düşünsel temelli birçok çalışma bulunurken, Türk milli kimliğini politik psikoloji kapsamında değerlendiren disiplinler arası çalışmalar azdır. Dolayısıyla milliyetçilik psikolojisi kuramları ile Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura’nın milli kimlik tasavvurunu inceleyen bu çalışmanın gelecekteki çalışmalara rehberlik etmesi beklenmektedir.

Etik Beyan

“Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Işığında Türk Milliyetçiliğinin Psikolojik Tahayyülü” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W., Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, N., Aron, B., Morrow, W., ve Levinson, M. H. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Norton ve Company.
- Akçam, T. (2008). Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler. T. Bora ve M. Gültekin (ed.) *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik* içinde (s. 53-62). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçura, Y. (1932). Tarih yazmak ve tarih okumak usullerine dair. *Birinci Türk Tarih Kongresi* içinde (s. 577-607). Ankara.
- Akçura, Y. (1976). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akçura, Y. (1981). Yeni Türk devletinin öncüleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akçura, Y. (1987). *Türk Yılı 1928*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akçura, Y. (1999). Türk ve Tatar Tarihi. *Türk Yurdu*, 1(18). 1912. Tubitay Yayınları içinde (s. 301-302).
- Akçura, Y. (2015). *Türkçülüğün tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Alangu, T. (1968). *Ömer Seyfettin*. İstanbul: May Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. Metis Yayınları.
- Arai, M. (1994). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, E. (1995). *The rise of Turkish national identity* (Yüksek Lisans Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Bağcı, M., Yardım, H. ve Baydar, E. (2011). Uluslararası ilişkilerde algı farklılıkları: Seçilmiş zaferler ve seçilmiş travmalar. B. S. Çevik-Ersaydı (Ed.) *Politik Psikoloji Yıllığı I* içinde Ankara: Barış Kitap.
- Bekmen, A. (2008). Türk milliyetçiliği: Var kalmanın teyakkuz hali. T. Bora ve M. Gültekin (Ed.) *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik* içinde (s. 325-334). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (1959). *Turkish nationalism and western civilization selected of Ziya Gökalp*. New York: Columbia University Press.
- Berkes, N. (1976). Unutulan adam. *Sosyoloji Konferansları*, XIV, s. 195-203. İstanbul.
- Billig, M. (2002). *Banal milliyetçilik*. C. Şişkolar (çev.) İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Bora, T. (2015). *Medeniyet kaybı: Milliyetçilik ve faşizm üzerine yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the state*. Manchester: Manchester University Press.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. B. Sütçüoğlu (çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Connolly, W. E. (1995). *Kimlik ve farklılık*. F. Lekesizalın (çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Cottam, M. L., Mastors, E., Preston, T. ve Dietz, B. (2017). *Introduction to political psychology*. Routledge: Third Edition.
- Çetinkaya, D. (2008). Orta katman aydınlar ve Türk milliyetçiliğinin kitleleşmesi. T. Bora ve M. Gültekin (ed.) *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik* içinde (s. 91-102). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirci, H. A. (2006). Osmanlı meşrutiyet dönemi (1876-1918). İ. Süleyman ve E. Haytaoğlu (ed.) *Yakın dönem Türk politik tarihi* içinde (s. 3-39). Ankara: Anı Yayıncılık.

- Subay, Ö. Ö. & Atakışi, İ. H. (2025). Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Işığında Türk Milliyetçiliğinin Psikolojik Tahayyülü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(49), 827-849.
- Demirci, H. A. (2016). 20. asırdan 21. asra Türkiye'de askeri darbeler. *Türkiye Günlüğü* (128), 82-89.
- Demirci, H. A. (2020). Meşrutî demokrasi: Dört seçim, dört meclis (1908-1920). *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, 57-98.
- Eller, J. D. ve Coughlan, R. M. (1993). The poverty of primordialism: The demystification of ethnic attachments. *Ethnic and Racial Studies*, 16(2), 183-202.
- Erikson, E. H. (1956). The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4(1), 56-121. <https://doi.org/10.1177/000306515600400104>
- Foucault, M. (1969). *The archaeology of knowledge*. New York: Pantheon.
- Freud, S. (2010). *Civilization and its discontents*, W.W. Norton ve Company.
- Freud, S. (2018). *Grup psikolojisi ve ego analizi*. M. Ökten (çev.) Tutku Yayınevi.
- Fromm, E. (1991). *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*. A. Arıtan (çev.) İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*. B. E. Behar ve G. G. Özdağın (çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Georgeon, F. (1986). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri - Yusuf Akçura (1876-1935)*. A. Er (çev.) Ankara: Yurt Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi 1900-1930: Seçilmiş makaleler*. A. Berktaş (çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göçek, F. M. (2008). Osmanlı Devleti'nde Türk milliyetçiliğinin oluşumu: Sosyolojik yaklaşım. T. Bora ve M. Gültekin (ed.) *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik içinde* (s. 63-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökalp, Z. (1956). Yeni Osmanlılar. Ş. Beysanoğlu (Ed.) *Ziya Gökalp'in ilk yazı hayatı içinde* (s. 105-106). İstanbul: Şehir Matbaası.
- Gökalp, Z. (1968). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). *Kızilelma*. H. Tanyu (Ed.), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gökalp, Z. (2010). *Türkçülüğün esasları*. K. Bek (Dü), İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.
- Gökalp, Z. (2019) *Kitaplar I*. S. Köz (Ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Greenacre, P. (1969). The fetish and the transitional object. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 24(1), 144-164.
- Günay, Ü. ve Çelik, C. (2010). *Türk kimliğinin yeniden inşası bağlamında Ziya Gökalp*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hayes, C. J. (2010). *Milliyetçilik: Bir din Batı siyasal düşüncesinde "ulusalcılık" tasavvuru*. M. Çiftkaya (çev.) İstanbul: İz Yayınları.
- Heyd, U. (1979). *Türk ulusçuluğunun temelleri*. K. Günay (çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2006). Giriş: Gelenekleri icat etmek. E. Hobsbawm ve T. Ranger (Ed.) *Gelenegin icadı içinde* (s. 1-18), M. M. Şahin (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Houghton, D. P. (2018). *Siyaset psikolojisi: Durumlar, bireyler, olaylar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i ittifak ve Gülhane hatt-ı hümayunu. *Belleten*, 28(12), 603-622.
- İnalcık, H. (1996). Ziya Gökalp. *Türk Yurdu* (103), 3-4.
- İslambay, D. ve Ulu, B. C. (2016). Milliyetçiliğin politik psikolojisi. *Siyaset Psikolojisi*, 293-320.

- Subay, Ö. Ö. & Atakişi, İ. H. (2025). Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Işığında Türk Milliyetçiliğinin Psikolojik Tahayyülü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(49), 827-849.
- Karpat, K. H. (2013). *İslâm'ın siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin son döneminde kimlik, devlet, inanç ve cemaatin yeniden yapılandırılması*. Ş. Yalçın (çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kushner, D. (1977). *The rise of Turkish nationalism: 1876- 1908*. London: Frank- Cass.
- Kuran, E. (1987), Yusuf Akçura'nın tarihçiliği. *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 45-49.
- Levend, A. S. (1960). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marx, K. (2016). *Zincirlerimizden Başka Kaybedecek Neyimiz Var?* P. Demirel (çev.) Aylak Adam.
- Meyer, J. H. (2021). *İmparatorluklar arası Türkler (1856-1914)*. R. Akman (çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Namık Kemal. (2004). *Vatan yahut Silistre*. K. Bek (Dü.) İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.
- Oba, A. E. (2020). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1999). Osmanlı kimliği. *Cogito* (19): 77-85.
- Özbudun, E. (2016). *Otoriter rejimler, seçimsel demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2010). *Milliyetçilik üzerine güncel tartışmalar eleştirel bir müdahale*. Y. Başkavak (çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özler, H. (2018). *Siyaset ve psikoloji*. Bursa: Etkin Basım Yayın Dağıtım.
- Özyurt, C. (2005). Dilde ve edebiyatta uluslaşma: Genç Kalemler ve Yeni Lisan hareketi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 2(5): 53-79.
- Parla, T. (1993). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polat, F. ve Subay, Ö. Ö. (2016). *Çatışma ve uzlaşma bağlamında siyasetin psikolojisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Polat, F. (2023). *Siyasal davranışın psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Rushton, J. P. (2005). Ethnic nationalism, evolutionary psychology and genetic similarity theory. *Nations and Nationalism*. 11(4): 489-507.
- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji düşüncesinin özünde öteki ile ilişki*. A. Sönmezay (çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Searle-White, J. (2001). *The psychology of nationalism*. New York: Palgrave.
- Sherif, M. (1966). *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*. Boston: Houghton-Mifflin.
- Sidanius, J. ve Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social "hierarchy and oppression"*. Cambridge University Press.
- Smith, A. D. (2017). *Milli kimlik*. S. B. Şener (çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Subay, Ö. Ö. (2024). Otoriteriyen kişilik ve Altemeyer'in Sağ Kanat Yetkeçiliği kuramı. *Dynamics in Social Sciences and Humanities*, 5(2), 46-56. <https://doi.org/10.62425/dssh.1485168>.
- Şapolyo, E. B. (1943). *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve meşrutiyet tarihi*. İstanbul: Güven Basımevi.
- Tajfel, H. ve Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The Social Psychology of Intergroup Relations*, 33-47. California: Brooks-Cole.

- Subay, Ö. Ö. & Atakişi, İ. H. (2025). Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Işığında Türk Milliyetçiliğinin Psikolojik Tahayyülü. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(49), 827-849.
- Tek, A. F. (1976). Bir mektup. Y. Akçura (Dü.) *Üç tarz-ı siyaset* içinde (s. 45-55). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Temir, A. (1987), *Yusuf Akçura*. Ankara: Gaye Matbaası.
- Tunaya, T. Z. (2001). *Türkiye'de siyasal gelişmeler (1876-1928)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tutan, M. N. (2020). Siyaset psikolojisi perspektifinden Türk milliyetçiliği: Gökalp'i yeniden düşünmek. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 29(2), 459-480.
- Ulusoy, E. (2019). Modern bir kavram olarak milliyetçiliğin psikanalitik çözümlemesi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 20(45), 119-144.
- Ulutaş, S. ve Dalgıç, O. K. (2022). Ziya Gökalp'i Türkçülük sistemi bağlamında bütüncül okumak. *Tarih Okulu Dergisi*, 15(60), 3273-3301.
- Uzun, T. (2003). Ulus, milliyetçilik ve kimlik üzerine bir değerlendirme. *Doğu Batı Dergisi*, 6(23), 131-154.
- Ünal, S. (2008). Nesne ilişkileri kuramı. E. Işık, E. Taner ve U. Işık (Ed.), *Güncel klinik psikiyatri* içinde (s. 19-22). Ankara: Organon Yayınları.
- Volkan, V. (1993). *Politik psikoloji*. A. Çevik ve B. Ceyhun (çev.) Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Volkan, V. (2008). *Kıbrıs: Savaş ve uyum çatışan iki etnik grubun psikanalitik tarihi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Volkan, V. (2017). *Körü körüne inanç: Kriz ve terör dönemlerinde geniş gruplar ve liderleri*. İstanbul: Asi Kitap.
- Yaşlı, F. (2016). *Kinimiz dinimizdir Türkçü faşizm üzerine bir inceleme*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yalçın, S. (2004). *Efendi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Zenkovsky, S. A. (1971). *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*. İ. Kantemir (çev.) İpek Matbaası.

Extended Abstract

The Psychological Imagination of Turkish Nationalism in the Light of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura

The nation, as one of the large group identities like ethnic and religious identities, emerges within a common space influenced by cultural, economic, political, and social relations. Individuals within a group typically develop a sense of belonging by adopting similar values and beliefs as other members of the group. In recent years, developments in the literature have made it possible to examine the psychology of nationalism, one of the large group identities, from a political psychology perspective. Theories developed particularly in the field of social psychology, such as social identity theory, social dominance theory, realistic conflict theory, and biopolitical theory, provide a psychological analysis of national identities. In the 19th century, in response to separatist movements arising from developments within the Ottoman Empire and globally, efforts were made to design Ottoman nationalism with the intention of creating an inclusive in-group encompassing all elements of the empire. However, the failure of this endeavor led some intellectuals of the period to turn towards Turkish nationalism such as Yusuf Akçura and Ziya Gökalp. This study aims to explain the thoughts of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura on Turkish nationalism from the perspective of nationalism psychology. Understanding the impact of nationalist ideas on individuals is possible through the accurate identification of psychological factors.

Ziya Gökalp, one of the foremost sociologists associated with the field of sociology in Turkey, played a significant role in shaping Turkish identity through his contributions to history, literature, civilization, and culture. While Gökalp was introduced to Western ideas through the books he read within the borders of the empire, Yusuf Akçura, a contemporary thinker, had the opportunity to study directly under the thinkers who developed these ideas in Paris. Ziya Gökalp's concept of Turkish nationalism, which he ultimately developed by distinguishing between "hars" (culture) and "medeniyet" (civilization), emphasizes the idea of bringing individuals together to form an in-group through the creation of national consciousness rooted in culture. Although this culture-based nationalism eventually inclined towards Turkish culture, Gökalp did not advocate for an ethnicity-based nationalism throughout his life. Instead, he promoted the principle that "everyone who feels themselves to be Turkish is a Turk." When Gökalp's nationalism is examined from the perspective of political psychology, his idea of "hars" aligns with the notion in social identity theory that individuals identify with their in-group, recognizing distinctive positive differences from out-groups. While Gökalp sought to culturally unite the citizens of the Ottoman Empire, he excluded groups with a Turkish ethnic identity outside the empire from this cultural unity and conceptualized race-based Turkish nationalism as an out-group, similar to other external groups. The psychoanalytic concept that the in-group is perceived as "all good" and the out-group as "all bad," with these traits being transmitted through intergenerational national consciousness, aligns with Gökalp's understanding of nationalism.

Yusuf Akçura, a member of a Tatar Muslim bourgeois family, moved to the Ottoman Empire following the death of his father and began his modern education in Istanbul, the capital of the empire, around the same time Gökalp started at a modern school in Diyarbakır. Akçura visited his Tatar Muslim bourgeois relatives in Kazan and observed that the Muslim Turks there had developed a class-based system to foster national consciousness and that this national bourgeoisie had enabled them to preserve their rights against Russian rule. He believed that the primary cause of separatist movements in the Ottoman Empire was the burgeoning bourgeoisie among non-Muslims. Consequently, he argued that a national bourgeoisie needed to be established to prevent the collapse of the Ottoman Empire, and he envisioned this bourgeoisie as consisting of individuals with Turkish ethnic identity, the original owners of the Ottoman state. From the perspective of political psychology's social dominance theory, this approach demonstrates an effort to create a dominant class within the in-group. Such a dominant group, endowed with status and privileges, would be able to guide the submissive members of the in-group and, thus, act as a shield against external groups. Akçura's belief that national consciousness would be achieved through an ethnicity-based unity, rather than through the relationship between culture and civilization, aligns with the biopolitical theory's idea that genetic traits bring individuals closer together. Consequently, both thinkers aimed to develop a Turkish national identity from different perspectives and sought to encourage people towards this consciousness. Their ideas have both been influential at different times in the emergence of the Republic of Turkey.
